Media
Ghiduri practice

Cristian Grosu
Liviu Avram

JURNALISMUL DE INVESTIGAȚIE

Orice profesie acumulează, în evoluția ei, un capital de cunoștințe, o anumită artă și înțelepciune specifice... Îmbogățirea seriei Media prin mai multe ghiduri practice va însemna nu numai oferirea unor instrumente utile de lucru, ci și semnalarea unui proces de maturizare și profesionalizare a breslei jurnalistice.

Mihai Coman

„Volumul de față își propune nu doar să individualizeze jurnalismul de investigație în economia unei redacții, ci și să articuleze modul profesional și etic în care ziaristul trebuie să pună în lumină latura ascunsă a unor evenimente sau fenomene pe care oficialitățile se străduiesc, în general, să le țină departe de ochii publicului... Sperăm că va fi o carte utilă pentru studenții de la facultățile de jurnalism și pentru ziariștii tineri sau mai puțin tineri al căror exercițiu profesional trebuie cultivat atunci când hotărăsc să se aventureze în presa de investigație: un teren în care se joacă, tot mai des, credibilitatea și anvergura unei publicații."

Cristian Grosu

Despre jurnalismul de investigație • Strategia investigației jurnalistice • Deontologia investigației jurnalistice • Jurnaliști în fața Justiției • Mici secrete, trucuri

Collegium

Editura POLIROM
www.polirom.ro

Media
Ghiduri practice

Cristian Grosu
Liviu Avram

JURNALISMUL DE INVESTIGAȚIE

Collegium

POLIROM

Seria *Media. Ghiduri practice* este coordonată de Mihai Coman.

Cristian Grosu – jurnalist de investigaţie, angajat, în ultimii zece ani, în diverse funcţii la publicaţiile *Monitorul de Bacău, Evenimentul Zilei, Adevărul* şi *Jurnalul Naţional*. Laureat al Clubului Român de Presă pe anul 1999. În prezent este redactor-şef adjunct la ziarul *Jurnalul Naţional* şi trainer al Centrului de Jurnalism Independent Bucureşti.

Liviu Avram – jurnalist de investigaţie, angajat, în ultimii zece ani, în diverse funcţii la *Monitorul de Bacău, Evenimentul Zilei*, BBC, *Adevărul*. Laureat al Clubului Român de Presă pe anul 2003; a primit premiul Kurt Schork Awards in International Journalism, Columbia University, New York, în 2004. În prezent, jurnalist de investigaţie la ziarul *Adevărul* şi trainer al Centrului de Jurnalism Independent Bucureşti.

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37;
P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

GROSU, CRISTIAN
Jurnalismul de investigaţie. Ghid practic / Cristian Grosu, Liviu Avram.
Iaşi: Polirom, 2004
168 p., 21 cm. – (Collegium. Media)
Bibliogr.

ISBN: 973-681-684-2

I. Avram, Liviu

070

Printed in ROMANIA

Cristian Grosu, Liviu Avram

Jurnalismul de investigaţie

Ghid practic

Argument de Mihai Coman

POLIROM
2004

Cuprins

Argument

Orice profesie acumulează, în evoluția ei, un capital de cunoștințe, o anumită artă și înțelepciune specifice. În ea s-au topit lecturi, cursuri de pregătire, discuții cu colegii, dar mai ales experiențe, experiențe și iarăși experiențe. Transferul acestui capital se poate face prin anii îndelungi de „discipolat" sau prin forme mai scurte, cum sunt perioadele de training intern. Ori prin lucrări de îndrumare colegială, prin ceea ce cu un termen fericit se numește „ghid profesional".

Seria Media a mai publicat asemenea ghiduri, precum cele semnate de Randall sau Bakenhus. Iată că, în cei aproape 15 ani de dezvoltare liberă, breasla jurnalistică din România este capabilă să producă astfel de texte ieșite din acumulările unor profesioniști autohtoni. Este vorba despre un transfer de competențe și despre un dialog profesional. Chiar dacă nu au densitatea tratatelor științifice sau caracterul exhaustiv al manualelor de profil, ghidurile compensează prin concretețea experienței profesionale și actualitatea sfaturilor și trucurilor dezvăluite. Iar îmbogățirea seriei Media prin mai multe ghiduri practice va însemna nu numai oferirea unor instrumente utile de lucru, ci și semnalarea unui proces de maturizare și profesionalizare a breslei jurnalistice.

Mihai Coman

Cuvânt înainte

Această carte apare într-un moment oarecum ingrat pentru jurnalismul de investigaţie din România. Ingrat din cel puţin două motive.

Pe de o parte, din cauza confuziilor pe care, în lipsa unei scheme teoretice coerente, destui ziarişti le fac cu privire la munca de investigaţie jurnalistică. Un „dosar" ajuns în redacţie cine ştie cum, un apel telefonic prin care „ţintei" i se cere formal punctul de vedere, redactarea pripită sub presiunea orei de predare a paginii – iată o manieră de lucru pe care, din păcate, mulţi jurnalişti o consideră investigaţie.

Pe de altă parte, presiunile economice şi chiar politice asupra mass-media au căpătat forme ingenioase. Aşa încât interesul cititorului de a fi prompt şi onest informat a trecut pe locul al doilea în agenda de priorităţi a unor publicaţii, nevoite să supravieţuiască într-un mediu ostil. Şi unde în altă parte să fie transferate aceste presiuni dacă nu pe umerii departamentelor de investigaţie, devenite calul de bătaie în efortul publicaţiilor de a evita destabilizarea într-un sistem de piaţă? Cunoaştem consecinţele, contabilizate, de altfel, de organizaţiile nonguvernamentale de protecţie a libertăţii de exprimare, din ţările cu tradiţie în presa liberă: cenzura economică

şi autocenzura la care jurnaliştii înşişi sunt nevoiţi uneori să apeleze pentru a-şi păstra locul de muncă.

Volumul de faţă îşi propune nu doar să individualizeze jurnalismul de investigaţie în economia unei redacţii, ci şi să articuleze modul profesional şi etic în care ziaristul trebuie să pună în lumină latura ascunsă a unor evenimente sau fenomene pe care oficialităţile se străduiesc, în general, să le ţină departe de ochii publicului.

Am încercat să schiţăm paşii concreţi care duc de la un simplu zvon până la informaţia pentru care jurnalistul e în stare să bage mâna în foc; de la verificarea informaţiei primare la interviul-cheie cu „ţinta"; de la contactarea surselor preliminare la redactarea articolului şi predarea lui în timp util.

Dincolo de prezentarea coordonatelor teoretice de-a lungul cărora se încheagă planul unei investigaţii, cartea este rezultatul experienţelor noastre directe. Am acordat, aşadar, un spaţiu larg exemplelor - anchete jurnalistice apărute în presa românească din ultimii ani, insistând asupra subiectelor de o anume notorietate. Am făcut-o nu doar pentru a pune în evidenţă rigoarea necesară în a aduna şi verifica informaţiile, ci şi pentru a ne familiariza cititorii cu greutăţile pe care jurnalistul de investigaţie din România le întâmpină, într-un mediu în care legea accesului la informaţii operează încă anevoie.

Am consultat bibliografia atât pentru a schiţa linia profesionistă de acţiune într-o anchetă de presă, cât şi pentru a oferi un etalon de „normalitate" în această specie

jurnalistică: de la rigoarea şi responsabilitatea celui care se apleacă asupra unui subiect la buna-credinţă cu care trebuie gestionate informaţiile. Ce e de făcut pentru a dezvălui un aspect controversat al sistemului în care trăim şi ce nu se face atunci când hotărâm să punem lupa asupra vieţii şi activităţii „ţintei" noastre.

Desigur, cartea nu are pretenţia de a epuiza prezentarea principiilor după care funcţionează această specie jurnalistică. Sperăm să extindem şi să detaliem toate acestea într-o viitoare ediţie. Noi am încercat însă, pentru prima dată într-un ghid practic apărut în România, să ordonăm regulile de bază ale jurnalismului de investigaţie şi să oferim astfel cititorului un reper. Sperăm că va fi o carte utilă pentru studenţii de la facultăţile de jurnalism şi pentru ziariştii tineri sau mai puţin tineri al căror exerciţiu profesional trebuie cultivat atunci când hotărăsc să se aventureze în presa de investigaţie: un teren în care se joacă, tot mai des, credibilitatea şi anvergura unei publicaţii.

Cristian Grosu

Capitolul I

Despre jurnalismul de investigaţie

1. Investigaţia jurnalistică. Definiţii, particularităţi

Ziariştii lucrează sub presiunea timpului. De aceea, rareori o informaţie e întoarsă pe toate feţele, astfel încât receptorul să poată fi pus în temă cu ceea ce se petrece îndeobşte în spatele realităţii oficiale. Prins în mecanismul nemilos care procesează informaţia, între evenimentul ca atare şi prezentarea lui în ziar (surse, exclusivitate, ora de predare a paginii etc.), jurnalistul are de prea puţine ori timpul şi disponibilitatea de a „mirosi", vedea, pipăi şi verifica „cealaltă parte" a evenimentului despre care tocmai relatează. Cu atât mai mult cu cât o bună parte din evenimentele ce se petrec zilnic în jurul nostru au şi o dimensiune pe care oficialităţile care le gestionează preferă să o ţină departe de ochii publicului. Diviziunea muncii într-o redacţie a rezolvat această problemă, astfel încât s-au conturat trei tipuri de jurnalism, fiecare cu rolul şi importanţa lui.

a) *Jurnalismul de reflectare*

Este vorba despre ştirişti, deopotrivă din presa scrisă, radio şi televiziune. Misiunea lor este de a reflecta, asemenea unei oglinzi întoarse spre public, informaţia aşa cum emană aceasta de la surse. „Cine ? ", „Ce ? ", „Unde ? ", „Când ? " - rareori „Cum ? " - sunt întrebările la care ziariştii, sub presiunea timpului, reuşesc să formuleze un răspuns. Iar atunci cînd aceştia au încredere în sursele lor sau evenimentul este unul public, deziderаtul principal - informarea promptă şi onestă a audienţei - este atins. Mai rămâne însă o întrebare fundamentală, la care uneori interesul public reclamă un răspuns : „De ce ? ". Iar găsirea acestui răspuns cade în sarcina altor ziarişti, care au nevoie de ceva mai mult timp, surse şi experienţă.

b) *Jurnalismul de cercetare*

Presupune o abordare ceva mai profundă a unui fenomen, nu neapărat eveniment „la zi". Jurnalismul de cercetare priveşte un subiect în profunzime, îl tratează din mai multe unghiuri, unele inedite, şi îl abordează exhaustiv. Se sprijină pe mai multe surse şi urmăreşte

să epuizeze perspectiva asupra căreia se apleacă. Documentarul şi analiza sunt produsele clasice ale jurnalismului de cercetare. Temele abordate sunt însă la îndemâna oricui are intuiţie şi răbdare să facă anumite conexiuni, iar sursele sunt de obicei publice. Aceste două caracteristici sunt şi cele care deosebesc în principal jurnalismul de cercetare de tema cărţii de faţă.

c) *Jurnalismul de investigaţie. Confuzii*

Definirea riguroasă a acestei specii este cu atât mai importantă cu cât, în presa românească a ultimului deceniu, jurnalismul de investigaţie face obiectul a tot mai numeroase confuzii. Vom încerca aşadar nu doar să definim jurnalismul de investigaţie, ci şi să insistăm - în baza experienţelor din presa ultimilor ani - pe ceea ce *nu* este investigaţie jurnalistică.

În principiu, jurnalismul de investigaţie satisface patru mari cerinţe :

1. Este rezultatul iniţiativei proprii a ziaristului, care, în baza documentării personale, oferă o perspectivă susţinută cu probe asupra unui subiect.
2. Subiectul este de mare interes public, iar abordarea gazetarului merge de la dezvăluirea cazurilor

concrete până la conexiuni care să denunţe un fenomen.

3. Vizează carenţe din viaţa comunităţii - corupţie, abuzuri, erori ale sistemului social, administrativ etc. În accepţiunea noastră, persoanele, instituţiile, organizaţiile etc. care stau la baza acestor carenţe se numesc *ţinte* şi sunt subiectul pe care ziaristul de investigaţie îl urmăreşte de-a lungul anchetei sale.
4. Abordează întotdeauna chestiuni pe care autorităţile, instituţiile sau persoanele interesate se străduie să le ascundă publicului. Din acest punct de vedere, ziaristul de investigaţie oferă întotdeauna o versiune opusă celei oficiale.

Ziaristul de investigaţie trebuie deci să aibă flerul necesar pentru a identifica perspectiva unui subiect pe care un întreg mecanism oficial se străduie să-l ţină ascuns opiniei publice, să găsească metodele de a verifica şi proba într-un mediu ostil descoperirea sa, precum şi să facă publică această perspectivă, în interesul legitim al comunităţii.

2. Munca de investigaţie *versus* dosarul prefabricat

Am căzut de acord, aşadar, că investigaţia jurnalistică este rezultatul iniţiativei şi muncii proprii ale ziaristului de a-şi verifica perspectiva asupra subiectului şi de a o proba. Există însă o serie de confuzii, care asimilează investigaţiei jurnalistice şi simpla relatare brută din diferite surse scrise - „dosare" -, mai ales când aceste surse fac dezvăluiri ce se referă la un interes public legitim.

Fie că este vorba despre dosare prăfuite de ani de zile prin sertarele oficialităţilor, fie că este vorba despre dosare „muncite" de alţii, nu întotdeauna simpla lor dezgropare înseamnă jurnalism de investigaţie. Iar uneori nu doar ziariştii, ci chiar şi unii editori cu pretenţii confundă jurnalismul de investigaţie cu simpla conspectare a unui astfel de dosar.

Facem aceste precizări nu de dragul de a teoretiza. Ci pentru că, aşa cum ne-a deprins experienţa ultimilor ani, lucrul „cu dosarul" ridică uneori grave probleme de etică. Şi ar fi nedrept să aşezăm în rândul ziariştilor de investigaţie - care lucrează uneori sub presiune şi sunt pândiţi tot mai des de reale pericole - pe simplii

compilatori ai unor documente, fie ele şi senzaţionale, împinse în presă în mod interesat.

Ce *nu* este, aşadar, investigaţie jurnalistică :

1. *Nu este investigaţie jurnalistică* simpla prezentare, fie ea detaliată şi însoţită de documente relevante, a faptelor consemnate într-o anchetă a autorităţilor – Poliţie, Parchet, Curte de Conturi, Gardă Financiară etc. Sigur, ziaristul poate prezenta cazul, dar trebuie să menţioneze că acela este punctul de vedere al anchetatorilor. Articolul său nu este însă mai mult decât o reflectare a unor fapte pe care el nu a apucat să le verifice, chiar dacă i-a solicitat un punct de vedere (de obicei într-o manieră formală) şi celui vizat de anchetă.
   Să mai spunem că incompetenţa şi, nu de puţine ori, reaua-credinţă a autorităţilor care anchetează duc la erori sau abuzuri ce pot compromite, în final, credibilitatea jurnalistului care îşi asumă acel dosar ? Presa a relatat în luna mai 2004 despre aşa-numitul „caz Ţundrea" – cetăţeanul eliberat după ce a stat vreme de 12 ani în închisoare pentru un viol cu omor, pe care nu le-a comis, dar pe care procurorii, superficiali, i le-au „probat" la începutul anilor '90. Te şi îngrozeşti la gândul că, la acea vreme, ar fi existat jurnalişti de la secţiile de investigaţie care să compileze declaraţiile din dosar şi eventual să ceară, cu îndreptăţit „civism", pedepsirea exemplară a „infractorului". Iar situaţii similare apar foarte des, cu precădere în zona infracţionalităţii economice, de la instituţii precum Garda Financiară sau Curtea de Conturi – mari furnizoare de astfel de dosare către presă.

2. *Nu este investigaţie jurnalistică* simpla prezentare a dosarelor îngropate de ani de zile în fişetele de la Parchet şi „explodate" peste noapte.
   Sigur, care ziarist ar rata să pună mâna pe „dosar" şi să prezinte primele declaraţii ale Mariei Vlas, bunăoară, fosta directoare a Fondului Naţional de Investiţii (FNI), arestată după ce prăbuşirea Fondului, fraudulos gestionat, a nenorocit mii de oameni ? Dar într-o atare situaţie putem vorbi de un ziarist cu foarte bune surse în Parchet, în nici un caz de jurnalism de investigaţie.
   O adevărată investigaţie jurnalistică despre Maria Vlas şi FNI s-ar fi putut face pe vremea când Fondul încă funcţiona, iar un ziarist cu miros fin, surse bine plasate şi răbdare de broască ţestoasă s-ar fi putut ridica după câteva luni de muncă ca să atragă atenţia : „Nu dormiţi liniştiţi, FNI nu lucrează pentru voi ! " – adică să procedeze invers decât reclamele din presă care îi liniştau pe deponenţii Fondului.

Să nu mai spunem că, în astfel cazuri – cu dosare dezgropate intempestiv –, ziaristul poate cădea lesne pradă manipulării de către anchetatorii care, dintr-un interes sau altul, au tergiversat ancheta ani și ani de zile. Un bun subiect de investigație jurnalistică în cazul FNI ar putea fi chiar următorul: de ce este tergiversat de atâta vreme acest dosar și de ce apare el, în ample spectacole mediatice, numai în anumite momente, care sunt combinațiile juridice concrete și trucurile care permit amânarea anchetei, cine sunt procurorii și ce motivație are „dexteritatea" lor de a nu mai da de capătul afacerii, cine (are nume și adresă) ce anume câștigă din acest joc?

3. *Nu este investigație jurnalistică* prezentarea dosarelor strecurate în presă de la persoane sau instituții interesate să creeze o presiune mediatică asupra unui adversar – politic, de afaceri etc.
Desigur, lucrurile sunt aici nuanțate. Simpla conspectare a „dosarului", cu documentele care-l alcătuiesc și care, de obicei, sunt deasupra oricărui dubiu, nu îndreptățește jurnalistul, din motivele pe care le-am enumerat mai sus, să-și considere articolul drept unul de investigație. În plus, aceste situații îl expun cel mai mult pe ziarist la încălcări ale eticii profesionale. Și nu atât pentru faptul că „dezvăluirea"

vine de la cineva anume și la un anumit moment – în definitiv, unde am ajunge dacă am judeca moralitatea tuturor surselor noastre? –, ci pentru că interesul care a dus la „fabricarea" dosarului și la scoaterea lui în calea ziaristului poate fi mult mai dăunător interesului comunității chiar decât faptul grav prezentat în „dosar". Or, într-un atare caz, ar fi lezat însuși deziderатul de bază al jurnalistului de investigație – acela de a deconspira carențele grave care afectează comunitatea. Publicarea fără discernământ a unui astfel de „dosar" îl transformă pe ziarist – care poate fi de bună-credință – într-o simplă rotiță a unui mecanism de presiune și șantaj.

Exemplu

Merită menționat la acest capitol cazul procurorului orădean Alexandru Lele, cel care, în anul 2002, l-a arestat, pentru o uriașă evaziune fiscală, pe fiul prefectului de Bihor.
Au urmat presiuni politice imense asupra procurorului, iar ele au culminat cu dezgroparea unui dosar vechi de 10 ani: un accident rutier pe care procurorul îl comisese în 1992 și din care acesta fusese scos basma curată cu o suspectă rapiditate. Unii ziariști „de investigație" s-au grăbit să publice dosarul acelui

accident şi s-au rezumat doar la a „dezvălui" muşamalizarea petrecută în urmă cu 10 ani. Curând însă, atât accidentul, cât şi evaziunea fiscală aveau să devină amănunte : povestea a căpătat conotaţii tragice o dată cu sinuciderea, sub presiune politică, a procurorului Cristian Panait, trimis să-l ancheteze şi să-l înfunde cu orice preţ pe procurorul Alexandru Lele.

Întrebarea este : ce anume era important, faptul că un accident fusese muşamalizat cu ani în urmă sau faptul că factorul politic transmitea magistraţilor, prin „exemplul Lele", că orice ieşire „din linie" duce la dezgroparea unui trecut compromiţător ?

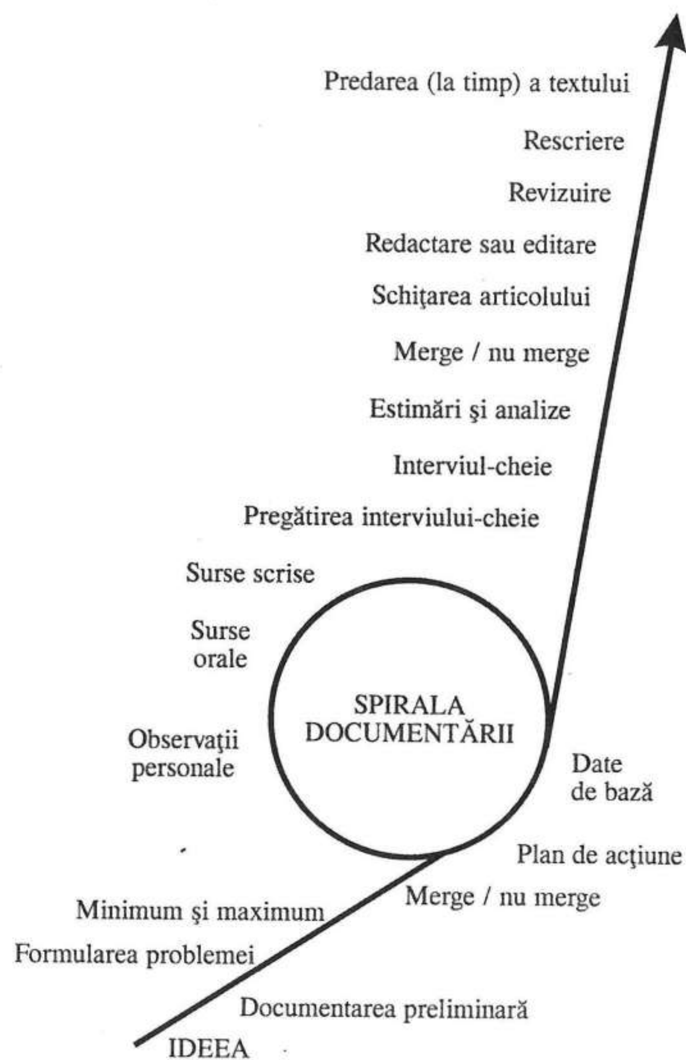
Într-un atare caz, poziţia onestă şi profesionistă a ziaristului de investigaţie este să încerce să înţeleagă acest mecanism, să prezinte intriga întregii poveşti din perspectiva interesului civic şi să „apuce" subiectul de unde trebuie : să denunţe maşinăria de şantaj care a blocat actul de justiţie. Adică să nu se rezume la simpla publicare a unui „dosar".

3. Spirala clasică a investigaţiei jurnalistice

Date fiind coordonatele generale sub care se mişcă ziaristul de investigaţie, să mai spunem că iniţiativa sa, pentru a avea eficienţă, trebuie să urmeze câţiva paşi coerenţi, care să-i asigure atingerea dezideratului : să dezvăluie acele lucruri de interes general stringent, pe care autorităţile sau organizaţiile publice ori chiar oamenii simpli se străduie, dintr-un anume interes, să le ţină departe de ochii publicului.

Ne imaginăm acest proces de investigare sub forma unei spirale (ca în figura de la p. 28) care pleacă de la ideea iniţială – sau de la un simplu zvon ajuns la urechea ziaristului – şi ajunge până în pagina de ziar sau ecranul televizorului, sub forma unei informaţii pentru care jurnalistul e în stare să bage mâna în foc.

Procesul de investigaţie

Capitolul II

Strategia investigaţiei jurnalistice

1. Zvonul, informaţia primară, ideea

Să luăm, aşadar, la rând paşii concreţi în documentarea unei investigaţii, de la ideea iniţială până la prezentarea şi susţinerea ei în faţa publicului.

a) *De unde se poate porni*

Punctul de pornire este rezultatul unei disponibilităţi continue a ziaristului de a vedea dincolo de evenimentul „alb", de informaţia seacă, cea care străbate, îndeobşte, în viteză paginile ziarelor sau jurnalele de ştiri ale mass-media audiovizuale.

Ideea se naşte de la sine numai dacă jurnalistul se întreabă necontenit *de ce* se petrece un fapt oarecare şi *cum anume* s-a ajuns la acest fapt care constituie un eveniment de presă :

- De ce guvernul a alocat atât de mulţi bani pentru un anume proiect ?
- De ce guvernul, la solicitarea unui ministru anume, a hotărât să acorde o comandă costisitoare prin încredinţare directă, în loc să facă licitaţie ?

- De ce anume Ministerul de Finanţe a decis ca lista societăţilor private care au fost iertate de datoriile la bugetul public să fie secretă?
- Cum au fost distribuite fondurile europene pentru un proiect anume?
- Cum sunt gestionaţi banii pentru refacerea unei anume şosele?
- Cum anume au calculat experţii administraţiei locale costurile unui magazin de tip economat încât s-a ajuns ca acestea să se ridice cu mult peste cele ale unui supermarket de lux?
- Cum şi-au construit o nouă vilă un demnitar sau un funcţionar public care în declaraţiile de avere şi de interese nu au consemnate nici conturi bancare şi nici alte surse de venit decât salariul de bugetar? Şi tot aşa.

Şirul întrebărilor este nesfârşit, ele epuizează toate domeniile mecanismului social, iar jurnalistul de investigaţie trebuie să aibă acest „defect profesional": să-şi pună din reflex întrebările respective în faţa oricărei informaţii sau la auzul oricărui zvon.

Societatea în care trăim este în plină construcţie, mizele cele mari sunt banii şi puterea, mecanismele

autorităţii de stat sunt fragile şi supuse necontenit presiunilor politicului, exerciţiul transparenţei în administrarea societăţii este cvasiinexistent, erorile, abuzurile, corupţia sunt la tot pasul. Să adăugăm faptul că, atunci când un reprezentant al autorităţii comite un abuz, se găseşte mereu un adversar care va folosi informaţia respectivă pentru presiune şi şantaj şi putem conchide că puţine sunt lucrurile pe care ziaristul trebuie să le lase în afara oricărei bănuieli. El trebuie să privească lucrurile cu un scepticism continuu şi, atunci când presupunerile sau zvonurile care-i ajung la ureche primesc confirmări, trebuie să ia informaţia în serios şi să treacă la verificări aprofundate. Regula este:

Fii mereu sceptic în privinţa versiunii oficiale a unei informaţii, păstrează-ţi urechea sensibilă la orice zvon, fii cu ochii-n patru la punctele nevralgice ale sistemului, luând de bune doar detaliile pe care le verifici personal.

Aplicată de nenumărate ori, această regulă duce, în final, la dezvoltarea flerului – „nasul" care miroase imediat care bolovan trebuie ridicat pentru a găsi ceva dedesubt.

Un alt punct de plecare într-o investigaţie îl constituie informaţiile primite de la *sursele* bine plasate în diverse locuri din sistemul administrativ sau social, surse pasagere sau cultivate de-a lungul timpului. Avantajul

în acest caz este că, pe lângă informaţia primară, ziaristul are şansa de a afla şi alte detalii despre subiectul în sine, aşa că nu porneşte de la chiar nimic.

În cazul în care verificările preliminare nu duc la decizia de a declanşa o investigaţie, aceste informaţii trebuie în general păstrate : ele pot fi folositoare în alte împrejurări, atunci când jurnalistul va face conexiuni, sau îl pot ajuta să înţeleagă lucrurile într-un anumit context şi să se poziţioneze adecvat faţă de subiect.

b) *Planul de ipoteze şi formularea problemei*

O dată cristalizate ideea, zvonul sau informaţia primară, ziaristul intră în priză. „Ţinta" sa este însă vagă, la fel ca şi formularea unei probleme : în definitiv, ce se întâmplă ?

Alături de informaţia brută, el aşază una după alta presupunerile sale, care configurează *planul de ipoteze* :

- ce interes s-ar putea afla dincolo de această informaţie ;
- de ce toată lumea se străduie să ţină chestiunea departe de ochii publicului ;
- cine, ce şi cât câştigă din această poveste ;
- care este abaterea de la „normal" în acest sistem şi ce este, în definitiv, „normal" ;

- cum ar trebui să funcţioneze sistemul conform regulamentelor sale interne şi legii sau conform practicilor comune şi cutumelor sale ;
- cum funcţionează în realitate.

Legislaţia în domeniul asupra căruia ziaristul se apleacă (aflată la îndemână, în *Monitorul Oficial* sau în regulamentele interne, şi obligatoriu de studiat atunci când este vorba despre chestiuni ce ţin nemijlocit de legalitatea operaţiunii pe care o investighează), istoria sistemului, datele statistice care îl pot ajuta să facă anumite comparaţii şi să sesizeze ieşirile „din grafic" – toate acestea constituie un prim pas în familiarizarea cu *câmpul de investigaţie*.

Planul de ipoteze, ţesut în jurul informaţiei primare, al zvonului sau al simplei idei, configurează punctul de vedere pe care ziaristul de investigaţie va încerca să îl probeze. Pentru că, dintre toate variantele pe care le inventariază, el se opreşte de obicei asupra uneia, care va deveni şi subiectul propriu-zis al căutărilor sale. Această variantă este, de fapt, problema, care trebuie să poată fi formulată într-o singură frază :

Proiectul X a costat atât de mulţi bani poate pentru că la licitaţie s-au prezentat ofertanţi înţeleşi între ei şi a câştigat Y, care este partener de afaceri cu preşedintele Consiliului Judeţean.

Sau :

Schimbul de terenuri suspect a avut loc poate pentru a avantaja societatea de construcţii Z, care construieşte un cartier rezidenţial în care va locui, într-o vilă plătită cu discount, *însuşi prefectul.*

Se observă că în ambele exemple am lăsat loc de „poate". Aceasta pentru că, o dată închegate presupunerile ziaristului şi o dată formulată problema, urmează *predocumentarea* investigaţiei, în care datele obţinute trebuie să confirme măcar o parte din suspiciunile acestuia. Ca să nu mai spunem că, o dată pornit pe drumul verificărilor preliminare şi al predocumentării, ziaristul de investigaţie poate descoperi lucruri mult mai spectaculoase decât presupunerile sale iniţiale. Şi că, deşi problema sa ducea la început către un mic peştişor drept „ţintă", informaţiile ulterioare aveau să-i scoată în cale rechinul cel mare.

Vom lua în discuţie două cazuri pentru a susţine maniera în care „ideile" articolelor de investigaţii, precum şi conceperea şi exploatarea adecvate ale planului de ipoteze pot duce către un subiect de anvergură.

Exemple

1. Primul exemplu se referă la o investigaţie care a vizat modul suspect în care sunt gestionaţi banii în sistemul energetic naţional, cu prejudicii asupra bugetului public. Despre ce era vorba : sistemul de producţie a energiei electrice se împarte în trei – Hidroelectrica (produce, în hidrocentrale, cea mai ieftină energie electrică), Nuclearelectrica (produce energie nucleară în centrala de la Cernavodă) şi Termoelectrica (produce energie electrică, la preţul cel mai mare, prin arderea cărbunelui şi a păcurii). Cele trei entităţi funcţionau de sine stătător, cu gestiuni proprii. Informaţia din varianta oficială anunţa că Hidroelectrica este nevoită să cumpere energie electrică foarte scumpă de la Termoelectrica, pentru că seceta scăzuse nivelul lacurilor de acumulare, iar producţia de energie în hidrocentrale era foarte mică. Informaţia era, aparent, logică şi nevinovată. Dar ziaristul la urechile căruia a ajuns această informaţie „a citit" dincolo de ea o aberaţie. Toate cele trei entităţi „pompează" în sistemul naţional energia produsă, iar preţul final, „la bec", este stabilit în funcţie de cantitatea şi preţul de producţie cu care vine fiecare dintre ele. Întrebarea şi, o dată cu ea, „ideea" au venit firesc : de ce să cumpere Hidroelectrica energie de la Termoelectrica dacă până la urmă curentul electric ajunge în acelaşi sistem ?

Documentarea jurnalistului avea să-i dea de capăt afacerii : Hidroelectrica era angajată într-un contract de export, în care vindea energie la un preţ mic. Dat fiind că anul era realmente secetos şi că societatea nu putea produce şi vinde cât se angajase prin contractul extern, ea cumpăra scump de la Termoelectrica şi vindea mult mai ieftin „afară", cu prejudiciile de rigoare. Autorităţile din domeniu au devenit brusc „ţintă" : cei care au semnat contractul erau ori incompetenţi, ori, în goana după tradiţionalul comision, de rea-credinţă. În final, investigaţia jurnalistică a scos la iveală că banii obţinuţi din acel păgubos contract erau meniţi să acopere o investiţie la fel de îndoielnică, realizată prin intermediul unei firme numite printr-o hotărâre de guvern, fără să se fi organizat o licitaţie. Valoarea totală a afacerii : peste un miliard de dolari. Punctul de plecare în această investigaţie a fost deprinderea ziaristului de „a face ochii mari" în faţa unei informaţii aparent cuminţi, care viza un domeniu, cel energetic, supus necontenit abuzurilor cu aparenţă de legalitate.

2. Un al doilea exemplu de punct de pornire şi formulare a problemei se referă la un mai vechi scandal financiar, descoperit şi „detonat" de ziariştii de investigaţie : afacerea avalizărilor pentru credite la

Bancorex de către SIF Moldova (la acea dată numită Fondul Proprietăţii Private II Moldova).

La urechile ziaristului a ajuns zvonul că un om de afaceri e dispus să ofere mită pentru a beneficia de un credit de la Fond. Iniţial, planul de ipoteze al jurnalistului excludea o atare posibilitate : oricât de darnic s-ar fi arătat un mituitor, Fondul nu avea prevăzute în statutul de funcţionare şi activităţi specifice băncilor, cum ar fi creditele, bunăoară. Aşa că jurnalistul a decis să nu declanşeze investigaţia, dar a păstrat informaţia, care mai târziu s-a dovedit a fi de o spectaculoasă utilitate. El nu putea uita convingerea cu care omul de afaceri insista să obţină un credit de la FPP. Când, în cele din urmă, jurnalistul a aflat că Fondul „avalizează" (adică garantează, pe surse financiare proprii) bilete la ordin în baza cărora se obţin credite de la bănci, el a făcut conexiunea cu informaţia iniţială. Iar formularea problemei a venit de la sine :

FPP garantează astfel, în faţa băncilor, credite pentru unele societăţi comerciale care nu au cu ce garanta, iar cel care semnează biletele la ordin ia, în schimbul acestor garanţii, obişnuita şpagă.

Investigaţiile ulterioare aveau să scoată la lumină faptul că două bănci - Bancoop şi Bancorex - acordaseră credite în valoare de zeci de milioane de dolari în baza unor bilete la ordin avalizate după acest patent. Şi că,

în lipsa unor garanţii ferme şi prin folosirea la nesfârşit a acestei strategii, cele două instituţii bancare erau în pericol să se prăbuşească. Ceea ce, în ciuda semnalului de alarmă tras de ziariştii de investigaţie, în cele din urmă s-a şi întâmplat.

Am insistat cu precădere asupra acestui subcapitol poate şi pentru că una dintre problemele (false) invocate de ziarişti este criza de subiecte de anvergură. O bună deprindere de a-ţi pune întrebări, de a ţine sub observaţie zonele sensibile din economie şi administraţie, spiritul de observaţie în sfera socială, precum şi capacitatea de a exploata zvonurile te pot face, în cele din urmă, să exclami : Pagini de ziar şi spaţiu de emisie să ai ! Căci lumea-i plină de subiecte de investigaţie.

2. Predocumentarea

a) *Inventarul şi verificarea preliminară a informaţiilor*

O dată problema formulată, ziaristul de investigaţie trebuie să verifice dacă realitatea binevoieşte să corespundă negrelor sale bănuieli din planul de ipoteze.

Primul pas este întocmirea unei liste cu informaţiile primare de care ziaristul dispune şi pe care trece să le verifice. Această fază a confirmărilor separă informaţiile utile în cursul investigaţiei de simplele zvonuri şi presupuneri ale ziaristului :

- Cine poate confirma aceste informaţii, chiar dacă ele sunt generale ?
- Cât de familiară cu subiectul investigaţiei este sursa care confirmă şi cât de credibilă este aceasta ?

De mare importanţă pentru evitarea speculaţiilor este filtrarea informaţiilor : ziaristul trebuie să facă o distincţie clară între ceea ce ştiu sigur şi ceea ce presupun el sau sursele sale. Ziariştii de investigaţie experimentaţi ştiu că, atunci când identifică o sursă oarecum familiară câmpului de investigaţie, iar aceasta toarnă informaţii cu nemiluita şi se grăbeşte să dea chiar detalii verosimile, trebuie tot timpul să-şi ţină sursa sub un adevărat tir de întrebări :

- De unde ştie acest lucru ?
- A auzit sau văzut ea ori a auzit de la alţii ?
- De la cine a auzit şi cât de apropiat de problemă este acesta ? Poate fi contactat ?
- Dacă poate fi contactat, cât este de cooperant ?

Nu puține sunt cazurile în care ziaristul constată că însăși sursa se pierde în hățișul propriilor presupuneri, că informațiile acesteia sunt vagi, auzite la a treia mână, deformate de exagerări sau nu sunt informații, ci pur și simplu zvonuri. Sau când ceea ce părea „suspect" la început se limpezește în urma unei verificări de rutină, iar eșafodajul de supoziții și presupuneri ale jurnalistului se prăbușește ca un castel din cărți de joc. Cu un asemenea caz vom exemplifica la finalul acestui subcapitol.

Veridicitatea informațiilor primare este vitală: în funcție de acestea, ziaristul evaluează datele problemei și decide dacă va declanșa sau nu investigația propriu-zisă.

O dată cu informațiile despre problema în sine, ziaristul adună și informații despre viitoarele surse (scrise, audio-video, orale etc.) pe care le-ar putea folosi în cazul că va aprofunda investigația.

b) *Evaluarea, relația cu editorul, decizia de a declanșa investigația*

Suntem în faza în care ziaristul știe ce anume dorește de la subiectul său, are un punct de plecare, și-a formulat limpede problema, are habar de „butoanele" pe care trebuie să apese mai departe pentru a intra în miezul

chestiunii și are idee care sunt regulile în câmpul în care urmează să sape.

Tot în această fază, el poate defini *ținta* - persoana, instituția, autoritatea etc. - asupra căreia își va concentra atenția, în efortul său de a-i denunța incompetența, abuzul, reaua-credință în raport cu interesele comunității.

Dar este și momentul în care trebuie să se întrebe:

- Cât anume din punctul său de vedere va reuși să susțină?
- Care este *maximumul* pe care în finalul investigației sale îl va obține?
- Care este *minimumul* la care poate spera?
- Va ajunge în cele din urmă la ținta sa? Și dacă nu, unde se va opri și de ce nu va putea înainta?

Această evaluare îl va ajuta să decidă dacă va porni sau nu aprofundarea investigației - fază care trasează granița dintre informația brută și investigația în sine: în definitiv, știm cu toții că „ăștia fură", dar mai trebuie să și apreciem în ce măsură o putem dovedi.

Asta în ceea ce-l privește pe ziarist. Pentru că, în declanșarea investigației, un cuvânt greu de trecut cu vederea îl are editorul.

În general, ziariştii îşi pun la curent editorii cu presupunerile lor şi cu subiectele pe care le întrezăresc în materie de investigaţii jurnalistice. Aceasta pentru că decizia de a publica sau nu un articol de investigaţie îi aparţine editorului.

Sigur, ziaristul poate decide singur să pornească la drum şi să investigheze un subiect, dar el îşi asumă astfel riscul de a rămâne cu articolul nepublicat. Sau de a-şi căuta o altă publicaţie, care să fie interesată de un atare articol.

Editorii pot bloca o investigaţie sau pot respinge chiar un articol deja documentat din următoarele motive :

- Miza subiectului este nesemnificativă faţă de spaţiul publicistic pe care ziarul ar trebui să-l acorde articolului. De aceea, ziaristul trebuie de la bun început să evalueze, singur sau împreună cu editorul, dacă merită să investească timp şi efort pentru a scoate la lumină o chestiune ce se poate dovedi de o importanţă redusă în economia spaţiului editorial.
- Editorul are dreptul, prin fişa postului, să aprecieze dacă articolul este sau nu suficient documentat. În asemenea cazuri, el cere ziaristului informaţii suplimentare şi dovezi mai convingătoare şi abia după obţinerea acestora, când investigaţia este completă,

poate decide publicarea unui articol care să fie greu de contrazis.

La acestea se adaugă însă şi alte motive, îndeobşte subiective, pe care editorul le invocă, iar jurnalistul de investigaţie este nevoit să le accepte, chiar dacă uneori nu este de acord cu ele. Editorul hotărăşte, de pildă, că subiectul investigaţiei, indiferent care este miza lui, nu prezintă interes pentru segmentul de cititori specific publicaţiei. Sau că realizarea şi publicarea materialului nu sunt oportune din perspectiva interesului economic al publicaţiei.

Indiferent însă care e motivul pentru care editorul blochează investigaţia, el este moralmente obligat să-i explice ziaristului decizia sa. Dacă lucrurile nu stau de multe ori aşa – sau, mai exact spus, stau rareori aşa –, problema nu mai este a ziaristului, ci a editorului, iar ea nu mai are nici o legătură cu meseria de gazetar.

Jurnalistul de investigaţie poate anticipa însă, de cele mai multe ori, poziţia editorului faţă de subiectul său şi poate decide, în funcţie de aceasta, dacă merge sau nu mai departe. Uneori, în forul său intim, el poate aprecia că toate datele pe care le deţine îndreptăţesc efortul de a continua, însă cel mai adesea este dependent de poziţia editorului faţă de subiect. Despre acestea vom vorbi

însă într-un alt capitol, când vom trata despre *autocenzură*.

Până atunci însă, vom socoti că editorul e de acord cu abordarea subiectului, iar jurnalistul are problema formulată, a identificat ținta, a evaluat mijloacele prin care poate aduna probele care să-i susțină punctul de vedere și că acel „minimum" la care poate spera e suficient pentru a satisface segmentul de cititori. Așa că decizia de a declanșa investigația propriu-zisă e luată și se poate trece la elaborarea planului de acțiune.

Exemplu

Înainte de a trata despre surse, se cuvine să aducem în atenție un caz concret în care verificarea preliminară a informației de bază a demontat ceea ce se anunța inițial un subiect de anvergură, iar investigația a picat. Exemplul se referă la retrocedarea caselor și terenurilor naționalizate, proces care a fost și este încă plin de fapte de corupție și abuzuri. Au existat cazuri în care judecătorii au „reîmproprietărit" morți, care apoi „vindeau" terenurile sau imobilele către complici ai magistraților.

O situație care se anunța la fel de spectaculoasă i-a fost semnalată ziaristului de către o sursă care i-a pus la dispoziție și un document. Era vorba despre un act de

vânzare-cumpărare în privința căruia exista bănuiala că ar fi fost falsificat. Două lucruri i-au atras atenția jurnalistului. Primul : actul nu părea redactat la o mașină de scris, dar literele nu semănau nici cu cele specifice unei imprimante de computer. Cel de-al doilea element suspect : numele și datele de identificare ale vânzătorului, precum și locația terenului în litigiu erau tipărite, în vreme ce numele și datele cumpărătorului erau completate de mână. Presupunerea ziaristului era că se află în fața unei hotărâri judecătorești luate în baza unui document contrafăcut. În mod normal, ori actul era unul tipărit în întregime, și atunci atât numele cumpărătorului, cât și cel al vânzătorului ar fi trebuit să fie tipărite, ori actul era unul tipizat, și atunci ambele nume ar fi trebuit să fie scrise de mână. Un alt amănunt interesant : și sursa ziaristului era convinsă că documentul era un fals și că decizia judecătorului fusese una frauduloasă.

Înainte de a aprofunda investigația și de a-i lua drept „ținte" pe cei care judecaseră dosarul, ziaristul a făcut predocumentarea. A consultat un expert. Informațiile primite i-au spulberat suspiciunile, iar subiectul a căzut. Actul fusese redactat în perioada interbelică, iar asta explica modul „ciudat" în care literele nu semănau nici cu cele ale unei mașini de scris obișnuite, nici cu cele ale unei imprimante. Iar faptul că numele vânzătorului era tipărit, iar cel al cumpărătorului era

scris de mână avea o explicaţie la fel de simplă: vânzătorul înstrăinase către mai mulţi cumpărători mai multe parcele dintr-un teren având aceeaşi locaţie. Şi, pentru a nu redacta de tot atâtea ori numele său şi coordonatele terenului, alesese să le tipărească, urmând ca numele cumpărătorilor să fie scrise de mână. Evident, ceea ce părea la început un caz de corupţie s-a dovedit a fi, la predocumentare, o simplă presupunere a unei surse, la care s-au adăugat suspiciunile (îndreptăţite, de altfel) ale jurnalistului.

Un asemenea exemplu ne arată încă un lucru. Oricât de multe abuzuri a văzut „la viaţa lui" un ziarist de investigaţie, el trebuie să lupte mereu cu prejudecăţile pe care propria experienţă i le furnizează neîncetat. Pentru că, dacă punctul de plecare este mai mereu o presupunere, investigaţia ajunsă în pagină trebuie să se sprijine exclusiv pe realitatea verificabilă şi verificată.

3. Planul de acţiune

O dată luată decizia de a declanşa investigaţia, e necesară schiţarea unui plan de acţiune. Sigur, se poate uneori şi fără el, şi nu puţini ziarişti se lipsesc de acest plan. Deşi poate părea birocratic şi plictisitor, planul de

acţiune are meritul că îl ajută pe ziarist să inventarieze toate locurile prin care trebuie să treacă astfel încât să obţină cât mai multe informaţii. Planul nu are altă menire decât aceea de a maximiza şansele de reuşită – fără a fi însă, în sine, o garanţie a succesului. Şi primul pas este, desigur, căutarea şi identificarea surselor.

a) *Despre surse*

În accepţiunea jurnalistică de zi cu zi, prin surse se înţeleg, într-un mod oarecum impropriu, persoanele fizice care furnizează informaţii ziariştilor. În această lucrare însă, vom acorda „sursei" un înţeles mult mai larg şi o vom defini drept orice mijloc prin care ziaristul află o informaţie. Aşa stând lucrurile, putem identifica trei categorii de surse, trei moduri prin care ziariştii intră în posesia informaţiilor: surse materiale, surse orale şi observaţia personală (discutată într-un subcapitol separat).

Surse materiale. Toate informaţiile pe care un gazetar le găseşte pe un suport palpabil, material. Sursele materiale pot fi un document, o pagină Web, o înregistrare audio sau video. Principalul lor merit este că informaţia pe care o conţin este neperisabilă şi, la

rigoare, poate fi prezentată în faţa unei instanţe. Sunt, cel puţin teoretic, cele mai sigure probe ale ziaristului, dat fiind faptul că reprezintă în cel mai înalt grad *urma* lăsată de o activitate umană pe un suport material. Cu toate acestea, sursele materiale nu trebuie preluate şi folosite în mod necritic, fără o atentă evaluare a conţinutului sau a provenienţei lor.

Despre folosirea efectivă a surselor materiale vom trata însă mai detaliat într-un capitol următor, când vom aborda modul în care jurnalistul îşi probează afirmaţiile din articol.

Surse orale. Acestea furnizează acele informaţii pe care ziaristul le află în mod nemijlocit din gura unor oameni, prin interviuri, indiferent de calitatea, poziţia şi atitudinea lor în raport cu subiectul investigat. Ideal ar fi, evident, ca ziaristul să imprime pe suport magnetic toate informaţiile respective, astfel încât sursele orale să devină surse materiale. Lucrul nu este însă întotdeauna posibil, din varii motive, şi de aceea recomandarea noastră este ca măcar informaţiile esenţiale – şi anume cele provenind de la persoanele care, în principal din motive de autoapărare, ar putea să-şi schimbe depoziţiile – să fie înregistrate pe o bandă magnetică sau cel puţin consemnate în blocnotesul reporterului.

b) *Lucrul cu sursele*

Organizează-ţi sursele orale pe trei niveluri, în funcţie de posibila lor atitudine faţă de subiectul pe care îl documentezi:

1. *Expertul*. Este sursa cea mai credibilă. E o persoană neimplicată în disputa, controversa sau litigiul de care te ocupi, dar care este avizată în domeniu, are suficiente cunoştinţe despre acesta şi poate emite o opinie credibilă şi o perspectivă solidă.
2. *Surse partizane*. Sunt părţile implicate în subiect şi care, de fapt, îl şi creează. Oricare dintre ele poate avea un interes real şi legitim în litigiu sau poate avea interese ascunse. Fără ele, conflictul nu există, deci subiectul nu există. Desigur, avem aici de-a face cu două categorii antagoniste de surse partizane: cele interesate ca subiectul să fie publicat, numite *surse amabile*, şi cele interesate ca acesta să nu apară, *sursele ostile* sau *„ţintele"*. Evident când spunem aici ostil, nu ne referim la comportamentul aparent al ţintei – ea poate mima foarte bine amabilitatea –, ci la interesul său concret faţă de investigaţie. Ambele categorii trebuie evaluate cu foarte mare atenţie şi mult discernământ. Sunt eminamente surse subiective.

3. *Surse de interes uman*. Persoane neimplicate direct în subiect, dar care au suferit într-un fel sau altul din cauza subiectului investigat sau de pe urma unor fenomene similare. Experienţa lor personală, deşi subiectivă, îi conferă acestuia faţă umană, îl coboară din abstract şi îi evidenţiază consecinţele.

Când ai de-a face cu experţi. Foloseşte-i pentru ştiinţa lor, dar tradu – atât în faţa lor, cât şi în materialul pe care îl vei elabora – jargonul lor într-un limbaj pe care crezi că îl va înţelege toată lumea. Întreabă-i dacă „traducerea" este corectă. Mulţi ziarişti reproduc jargonul în articol, în speranţa că expertul îi va aprecia – dar pierd aprecierea cititorului, care nu înţelege nimic. Ţine expertul concentrat asupra problemei de care te ocupi, nu-l lăsa să exprime opinii despre alte lucruri. În categoria experţilor intră, deşi oarecum impropriu, şi martorii oculari la anumite evenimente. I-am inclus aici pentru că faţă de ei trebuie adoptată aceeaşi atitudine : nu-i lăsa să speculeze, obligă-i să vorbească doar despre ceea ce au văzut.

Când ai de-a face cu surse partizane. Foloseşte-le mai cu seamă pentru a-ţi relata evenimentele pe care le-au trăit, încât să conturezi conflictul despre care scrii. Nu le lăsa să manipuleze faptele, să le interpreteze în exces ; confruntă-le permanent cu ceea ce ştii tu. Pune-le la încercare în special când înclini să fii de acord cu ce spun : încearcă să devii „avocatul diavolului", caută contraargumente solide ca să vezi cât sunt de sigure pe ele.

Când ai de-a face cu surse de interes uman. Foloseşte-le strict pentru a-ţi relata experienţa lor personală, ce a însemnat în viaţa lor fenomenul de care te ocupi. Nu le lăsa să dezvolte ceva ce nu cunosc cu adevărat.

Relaţia cu sursele orale

Regulă : *Tratează sursele critic şi cu precauţie*.

- Întotdeauna întreabă-te despre motivaţiile pentru care cineva îţi devine sursă. Are un interes sau un câştig personal ? Îndeobşte are, puţini vorbesc din altruism, esenţial e să identifici motivaţiile şi să le evaluezi importanţa. Verifică motivaţiile surselor şi la alţii, întreabă-i „de ce mi-ar spune cutare aşa ceva ? " – dar numai dacă asta nu presupune divulgarea unei surse care ţine să rămână anonimă.
- Când nu este posibil să ai confirmarea unui fapt, fii rezervat în a-l folosi – iar dacă trebuie să-l foloseşti,

spune deschis că informaţia nu este confirmată. Nu abuza însă de acest procedeu, îţi poate pune la grea încercare credibilitatea, la fel cum fac şi formulările – prea des utilizate – de genul „se pare că" sau „gurile rele zic că" urmate de relatarea unui fapt foarte concret.

- Pentru a da credibilitate articolului şi dacă e neapărat necesar să le publici, atribuie cuiva informaţiile controversate sau insuficient verificate.
- Unele surse, mai ales „ţintele", ezită să vorbească. Încearcă să le convingi că este în interesul lor să-şi spună punctul de vedere. Dacă refuză în continuare, este extrem de eficientă o replică ca aceasta : „Bine, dar mâine nu-mi veniţi cu drepturi la replică, fiindcă faptele de care sunteţi acuzat sunt destul de serioase. Dacă le lămurim acum, s-ar putea să nu mai am ce publica şi închidem toată povestea. Dacă refuzaţi, am să înţeleg că nu veţi reacţiona nici după ce voi publica ce am aflat până acum. Alegeţi". Sau ceva de genul acesta.
- Asigură-te că ai o înţelegere clară cu sursele : Ce pot cita şi atribui deschis ? Ce pot doar cita şi până la ce nivel pot atribui ? Ce este numai pentru ştiinţa mea ? Niciodată nu-ţi dezvălui sursele confidenţiale – dar fii atent : nu orice sursă merită acest calificativ. Unii au „mirosit" deja această constrângere de onoare a ziariştilor şi abuzează de ea. Sub pretextul că nu vor să fie citaţi, încearcă doar să te intoxice şi pretind protecţia. Negociază la sânge în sensul de a putea cita cât mai mult sursa. În cazul surselor pe care le consideri oneste, dar care totuşi nu vor să-şi dezvăluie identitatea, soluţia este să le ceri câteva detalii aparent nesemnificative de la evenimentele la care au fost martori.

Exemplu

Un ziarist investiga modul în care se aprobă finanţarea unor proiecte cu fonduri europene şi a aflat că procedura implică o aprobare din partea unui comitet format din 34 de persoane. Mai întâi, l-a evaluat pe fiecare din cei 34 şi, riscând un pic, l-a selectat pe cel despre care credea că ar fi dispus să vorbească. L-a contactat, omul s-a dovedit cooperant şi a relatat că, din cei 34, doar 3 sau 4 iniţiaţi cunoşteau în detaliu proiectele, ei stabileau care sunt aprobate şi care nu, restul membrilor din comisie fiind o simplă masă de manevră, o maşină de vot. Sursa a refuzat însă să i se publice numele, şi atunci ziaristul l-a întrebat un element de detaliu, total inutil de altminteri în economia subiectului : Unde anume se ţin aceste şedinţe ale comitetului ? A primit răspunsul, a pus

informaţia în articol şi astfel i-a conferit acestuia o doză mai mare de credibilitate decât dacă s-ar fi mărginit să spună: „O sursă confidenţială ne-a declarat că...".

- Uneori sursele trebuie protejate şi din alt punct de vedere: oamenii obişnuiţi nu realizează întotdeauna corect consecinţele participării lor în economia articolului sau impactul expunerii în presă. Întreabă-te ce riscă un om obişnuit dacă îl citezi şi găseşte o modalitate de a-l folosi şi a-l proteja totodată. Sau măcar avertizează-l că citarea l-ar putea expune unor riscuri şi caută, împreună cu el, alte modalităţi de a atribui informaţia.
- Nu accepta, mai ales de la o sursă care s-a dovedit în timp a fi foarte utilă, informaţii pe care îţi interzice să le publici, ci ţi le dă doar pentru ştiinţa ta. Poţi afla aceeaşi informaţie din altă parte şi atunci ai mîinile legate. Publicarea ei îţi poate compromite relaţia cu sursa iniţială, care s-ar considera trădată. S-ar putea să nu te creadă că ai aflat informaţia din altă parte. Eventual, atunci când îţi propune târgul, dar înainte de a-ţi oferi informaţia, întreabă-l ce-ar face în locul tău dacă i-ar parveni informaţia şi pe altă filieră. În funcţie de răspuns, poţi decide dacă îi „cumperi marfa" sau nu.

- Dacă trebuie totuşi să utilizezi informaţii pe care nu le poţi atribui unei surse, trebuie să ai câteva elemente care să le susţină înainte de a le publica.
- Încearcă să negociezi cu sursa o formă de atribuire astfel încât să o apropii cât mai mult de mediul din care provine informaţia. „O persoană de încredere de la Cotroceni" sună mult mai puţin credibil decât „unul dintre consilierii preşedintelui".
- Lucrează sub acoperire numai când nu poţi obţine informaţii credibile în nici un alt mod şi după o atentă cercetare a riscurilor la care te expui.
- Fii loial surselor, indiferent de ce parte a baricadei ar fi ele. Pe cele ostile convinge-le că demersul tău nu are nimic personal, ci urmăreşte un interes public şi că, de fapt, asta îţi este meseria. Unii vor pricepe, alţii nu, esenţial e să le precizezi acest lucru.
- Nu fi încrâncenat. Dacă o sursă ostilă încearcă să te mintă sau să te „ducă prin bălării", ascult-o atât cât este politicos să o faci şi adu-o tu din nou la subiect. Nu acuza direct sursele ostile sau ţintele, foloseşte formulări de genul „sunteţi acuzat că" sau „sunteţi bănuit că" sau „ce le-aţi răspunde celor care ar putea obiecta că".

- În final, întreabă sursa dacă mai are ceva de adăugat. Uneori are un răspuns valoros la o întrebare pe care tu nici nu ai pus-o sau la care nici nu te-ai gândit.

Estimează credibilitatea sursei. Este aceasta:

- reală - adică este persoana care se pretinde a fi?
- suficient de aproape de eveniment (în timp şi spaţiu)?
- animată de motive sincere sau are şi o „agendă ascunsă"?
- afectată de prejudecăţi, ură, interese, teamă de represalii sau altele asemenea?

c) *Observaţia personală*

O resursă rar folosită, din păcate, în jurnalismul de investigaţie, dar predominantă în cazul ziariştilor care scriu reportaj. Reportajul este, prin definiţie, acel gen jurnalistic în care ziaristul descrie un eveniment sau un fenomen aşa cum îl vede cu ochii lui, fără ca în textul său să existe neapărat controverse. De ce ar fi mai credibili ziariştii care scriu reportaj atunci când descriu ceea ce văd cu ochii lor decât un ziarist care foloseşte acelaşi mijloc de a obţine informaţia pentru a o folosi

într-o investigaţie? Avantajul folosirii acestei resurse în materialele de investigaţie este că informaţiile astfel obţinute dau seamă de faptul că ziaristul a fost *acolo*, la locul faptei, a pus talpa pe teren, a văzut cu ochii lui ce se întâmplă şi nu s-a mulţumit doar să scrie ceea ce a văzut în nişte documente sau a aflat în urma unor telefoane date din redacţie. Cititorul va aprecia, poate fără să-şi dea seama, acest efort.

Mulţi jurnalişti stau perioade îndelungate de timp în mijlocul celor despre care vor să scrie. Din acest punct de vedere, cel mai faimos este jurnalistul german Günter Wallraff, care a trăit şi a lucrat doi ani de zile pretinzând că este imigrant turc pentru a dezvălui exploatarea acestei categorii în Germania. La mijlocul anilor '70, doi ziarişti americani au pretins vreme de aproape un an că sunt soţ şi soţie şi vor să-şi deschidă un bar, după care au dezvăluit corupţia în sistemul de autorizare: toţi funcţionarii de la primărie, pompieri, sistemul sanitar, electricitate etc. le-au cerut mită. La operaţiunile de acest tip, *undercover*, trebuie evaluate din timp riscurile, etica şi aspectele legale. Despre acestea vom trata însă mai pe larg în capitolul despre investigaţia sub acoperire.

Observaţia personală nu presupune întotdeauna operaţiuni de tip *undercover*. Simpla prezenţă a

ziaristului la unele evenimente îl poate transforma într-un martor, într-o sursă pentru el însuşi. Dacă, de exemplu, afli că parlamentarul X are interesul Y şi vrea neapărat ca o lege să iasă astfel încât să-i satisfacă interesul, merită din plin să încerci să fii de faţă la vot : poţi povesti cum a votat sau cum a pledat parlamentarul X, ce argumente a folosit pentru ca legea să iasă astfel şi după aceea să arăţi motivele reale care l-au animat şi pe care este puţin probabil să le fi menţionat şi public. Observaţia personală te poate ajuta mult ca materialul să fie o poveste uşor de citit, şi nu un rechizitoriu. O importantă resursă pentru „observaţia personală" în jurnalismul de investigaţie este chiar interviul cu „ţinta" : încearcă să-i observi mişcările, dacă transpiră, ridică tonul sau dă semne de nervozitate la întrebările dificile – aceste elemente, bine scrise, pot fi extrem de convingătoare dacă sunt inserate în articol.

Exemplu

Un ziarist documenta un material despre faptul că un colonel de armată, cu funcţie importantă într-o garnizoană, şi-a ridicat vila folosind soldaţii ca mână de lucru gratuită. Avea mărturii de la vecini, de la soldaţi, îi rămăsese doar să afle şi punctul de vedere al ofiţerului. Modul în care a decurs întâlnirea cu „ţinta" a fost atât de relevant încât ziaristul cu asta şi-a şi început articolul. Colonelul credea iniţial că este vorba despre un interviu formal şi convenţional, drept pentru care, la vederea fotoreporterului, s-a apucat să-şi aranjeze ţinuta, şi-a scos pieptenele şi şi-a pus părul în ordine, după care a întrebat care este scopul întrevederii. Când a aflat despre ce este vorba, a strigat după ofiţerul de serviciu şi i-a ordonat să-i scoată pe ziarişti afară din birou. În cele din urmă, a acceptat cu mare greutate să vorbească şi, evident, a negat totul, lucru pe care ziaristul l-a şi consemnat. Începutul articolului a indicat însă, în mod inspirat, şi „grila" prin care trebuie citite spusele colonelului.

d) *Schiţarea planului de acţiune*

Planul de acţiune nu înseamnă nimic altceva decât anticiparea, de către ziarist, a documentelor de care are nevoie, a persoanelor cu care trebuie să vorbească şi a locurilor în care trebuie să se afle la un moment dat astfel încât ceea ce vede cu ochii săi să fie relevant pentru articol. Ziaristul Lars Moller, lector de jurnalism de investigaţie la Şcoala Daneză de Jurnalism din Aarhus, propune două instrumente pentru schiţarea planului de acţiune : harta ideilor şi inventarul surselor posibile.

Harta ideilor seamănă mult cu ceea ce în terminologia inventicii se numește *brainstorming* („furtună pe creier") : punerea pe hârtie a tuturor ideilor, oricât de năstrușnice, legate de subiectul-temă, urmată de o ierarhizare a acestora în funcție de importanța și fezabilitatea lor. Procedeul e simplu și rapid : se scrie în mijlocul unei coli de hârtie enunțul subiectului și din el se ramifică toate posibilele surse, ca răspuns la cât mai multe întrebări de genul : De la cine pot afla informația aceasta ? Dacă nu o pot afla de acolo, cine ar mai putea să știe ? Unde pot găsi acest document ? Dacă nu-l pot obține de acolo, pe unde a mai trecut el, pe unde a mai lăsat o urmă ? Unde și când trebuie să fiu prezent ca să văd fapte și evenimente relevante ? Etc.

Să luăm un exemplu simplu. Să presupunem că îți ajunge la ureche informația că primarul din localitatea în care locuiești își construiește o vilă. Atât și nimic mai mult, nici un detaliu suplimentar. Faci pe mijlocul unei coli de hârtie un chenar în care scrii „Vila primarului". În primul rând, ce trebuie să afli ? Locația. Este amplasată la tine în localitate sau în alta ? Cine poate ști ? Trasezi prima „ramură", la capătul căreia scrii „Unde ? ". De aici ramifici și-i treci pe toți cei care pot ști : șoferul (care s-ar putea să-l ducă din când în când pe acolo), secretara, viceprimarul, secretarul primăriei, vreun prieten comun, familia, adversarii politici etc. În acest stadiu trebuie păstrat secretul total asupra scopurilor pe care le ai. Oamenii menționați mai sus trebuie abordați neoficial, „trași de limbă".

Să presupunem că, de la una din aceste persoane, afli că vila se construiește în altă localitate, bunăoară într-o comună X. Trasezi o a doua ramificație și scrii „Comuna X", de la care, mai departe, dezvolți cu ceea ce ar trebui să afli din respectiva comună :

- Cum a obținut terenul ? L-a cumpărat ? De la cine și cu cât ? Sau l-a concesionat ? Cum l-a concesionat și cu cât plătește concesiunea ? Este un preț uzual sau a beneficiat de favoruri ? Este primarul din comuna X din același partid ?
- Cum a obținut autorizațiile de construcție ?
- Cine lucrează la vilă ? E angajată o firmă sau o face în regie proprie ? Dacă este o firmă, cine sunt acționarii ? Ce alte firme mai au aceștia ? Există relații contractuale între firma executantă și primărie ? Dacă da, cum au fost acestea încheiate ?

Inventarul surselor posibile reprezintă un set de întrebări la care ziaristul trebuie să încerce să dea un răspuns. Fiecare dintre aceste răspunsuri poate însemna identificarea uneia sau mai multor potențiale surse. Iată chestionarul :

Inventarul surselor posibile

Cine este :

1. direct afectat de problemă ?
2. direct implicat în problemă ?
3. direct implicat în rezolvarea problemei ?
4. neimplicat, dar cunoaşte problema ?
5. persoana sau instituţia cu drept de control asupra subiectului ?

Cine ar putea fi :

1. afectat de problemă în viitor ?
2. implicat în soluţionarea problemei ?
3. persoana sau instituţia care ar putea influenţa deciziile privind problema ?
4. cel care ia deciziile finale ?

Cine au fost :

1. cei afectaţi de această problemă sau de o problemă similară ?
2. părţile care au negociat şi au luat deciziile ?

3. cei care au influenţat deciziile ?
4. cei care au avut de înfruntat probleme similare ?
5. cei care au cercetat problema din punct de vedere ştiinţific ?
6. cei care au comentat, înainte, asupra acestei probleme sau a unora similare ?

Cine ar putea fi în spatele :

1. persoanelor sau grupurilor direct implicate în luarea deciziilor ?
2. persoanelor sau grupurilor direct afectate de aceste decizii ?

Cine are cunoştinţe la prima mână asupra problemei :

1. ca experienţă personală ?
2. în calitate de cercetător din punct de vedere ştiinţific sau de supraveghetor al problemei ?

Cine ştie :

1. care sunt legile/regulile/cutumele ?
2. cum se aplică acestea în realitate ?

Cine are de câştigat :

1. dacă problema este expusă în public ?
2. dacă problema este rezolvată ?
3. dacă lucrurile rămân ca până acum ?

Cine are de pierdut :

1. dacă problema este expusă în public ?
2. dacă problema este rezolvată ?
3. dacă lucrurile rămân ca până acum ?

Cine câştigă ? Cine pierde ? Şi mai ales : *Cine plăteşte ?* – întotdeauna *urmăreşte banii* ! Şi o ultimă întrebare, esenţială şi pe care mulţi uită să şi-o pună : *Cui îi pasă ?*

Nu putem trece mai departe fără să formulăm regula de bază valabilă de-a lungul întregului proces de investigare :

Analizează şi evaluează neîncetat tot ceea ce descoperi şi verifică după fiecare informaţie dacă aceasta nu schimbă cumva unghiul de abordare a investigaţiei.

e) *Utilizarea Internetului în investigaţia jurnalistică*

În ultimii ani, o dată cu dezvoltarea cu o viteză uluitoare a tehnologiei informaţiei, Internetul a devenit o unealtă indispensabilă jurnalismului de investigaţie. Nu suficientă, desigur – sau, mai exact, nu întotdeauna suficientă –, dar absolut necesară.

Principalul avantaj al Internetului îl reprezintă rapiditatea cu care ziaristul poate intra în posesia unui volum de informaţii pe care, altminteri, l-ar putea obţine după ore, zile, săptămâni sau chiar luni de documentare, în funcţie de natura informaţiei pe care o caută, sau care ar implica costuri prohibitive pentru organizaţia de presă la care lucrează. Principalul său dezavantaj derivă din ceea ce se poate numi „democraţia absolută a Internetului" : reţeaua mondială găzduieşte, fără discriminare, de la informaţii certe până la zvonuri şi chiar intoxicări deliberate. De aceea, informaţiile obţinute de pe Internet trebuie foarte bine evaluate înainte de a fi folosite.

Ghid practic de utilizare a site-urilor româneşti

Cultura Internetului în România este abia la început, cel puţin în ceea ce priveşte autorităţile. Puţine informaţii cu adevărat utile pot fi aflate de pe site-urile autorităţilor centrale sau locale. În schimb abundă informaţiile de tip marketing politic, propagandistice chiar, şi sunt nelipsite „mesajele" de bun venit ale persoanelor care conduc respectivele instituţii, însoţite de o fotografie adecvată. Va rămâne probabil antologic în istoria paginilor Web oficiale cazul şefului autorităţii pentru privatizare, care, înainte de a posta informaţii vitale pentru procesul de privatizare, a avut grijă să exhibe pe site-ul instituţiei zeci de fotografii tip „studio" cu propria-i persoană, surprinsă în ipostaze dintre cele mai seducătoare, de parcă ne aflam în faţa unui site matrimonial, şi nu al unei instituţii publice. Deşi extrem, gestul său ilustrează un anume tip de mentalitate, care împinge speranţele noastre de a avea site-uri oficiale cu adevărat utile către un termen de realizare mai degrabă mediu spre lung decât către unul scurt.

Cu toate acestea, există câteva site-uri româneşti cu adevărat utile în munca ziaristului de investigaţii. Dată fiind dinamica uimitoare a Internetului, ne vedem siliţi

să facem precizarea că informaţiile de mai jos sunt valabile la momentul editării acestei cărţi şi mai degrabă presupunem decât excludem posibilitatea ca într-un timp mai scurt sau mai lung acestea să devină inactuale.

Poate cel mai utilizat instrument Internet în jurnalismul de investigaţie este serviciul Recom, adică versiunea electronică a Registrului Comerţului, care poate fi accesată la adresa **http://recom.onrc.ro**. Iniţial sub numele Roleg, acest serviciu a fost elaborat şi dezvoltat pe vremea când Registrul Comerţului se afla în subordinea Camerei de Comerţ. De la începutul anului 2003, atât Registrul Comerţului ca atare, cât şi versiunea sa electronică au fost trecute în subordinea Ministerului Justiţiei, cu avantajul că acestuia i se conferă girul unei autorităţi de stat, şi nu al unei structuri asociative, cum este Camera de Comerţ.

Serviciul este unul preplătit: în schimbul deschiderii unui cont şi alimentării acestuia cu o sumă minimă, utilizatorul primeşte o identitate şi o parolă cu ajutorul cărora poate începe interogarea. Suma din cont se epuizează în funcţie de numărul şi volumul informaţiilor solicitate, pe baza unor tarife destul de rezonabile. Spre deosebire de metoda clasică de a obţine informaţii de la Registrul Comerţului - solicitare scrisă, plata taxelor la ghişeu şi aşteptarea răspunsului -, versiunea on-line are avantajul că informaţiile pot fi obţinute instantaneu.

Un alt avantaj este acela că, graţie numeroaselor câmpuri de interogare, se pot face verificări încrucişate la nivelul întregii ţări. De exemplu, unui ziarist din presa locală i-ar fi foarte greu să afle de la Registrul local al Comerţului dacă un demnitar din judeţul său are afaceri şi în alte judeţe. Apelând versiunea on-line, el poate scrie numele demnitarului în câmpul „asociaţi/acţionari", iar la aria geografică poate selecta „toată ţara". Îi vor apărea toţi cei ce poartă numele respectivului demnitar împreună cu data naşterii. Spre a evita coincidenţele de nume, ziaristul ar trebui să ştie data naşterii demnitarului şi atunci poate afla toate firmele din ţară în care acesta este implicat. Încă un avantaj al serviciului Recom este că poate identifica în ce măsură o firmă este la rândul său asociat sau acţionar în altă firmă - adică ajută ziaristul să dezvăluie încă unul dintre mijloacele prin care demnitarii încearcă să-şi disimuleze interesele economice. În sfârşit, un ultim - dar imens - avantaj : anonimatul. Nu de puţine ori, ziariştii care au apelat la metoda clasică au avut surpriza să constate că „ţintele" lor au aflat că sunt subiectul unei investigaţii imediat ce au depus cererile şi chiar înainte ca răspunsul să le fi sosit. Recom te ajută să te documentezi în deplină discreţie şi să ai tabloul complet al afacerilor unei persoane publice fără ca aceasta să bănuiască măcar ce o aşteaptă.

Serviciul Recom are şi câteva dezavantaje. De exemplu, nu arată istoricul unei firme, dinamica ei din punctul de vedere al structurii acţionariatului sau al managementului, informaţii care nu pot fi obţinute, cel puţin până la acest moment, decât tot prin metoda clasică. O controversă stârneşte şi măsura în care acest serviciu este actualizat. Teoretic, el se actualizează aproape zilnic, sau cel puţin aşa susţin cei care îl administrează. Însă s-au văzut destule cazuri, mai ales după apariţia legislaţiei privind conflictul de interese, în care unii demnitari au susţinut că au fost acuzaţi pe nedrept că deţin acţiuni sau părţi sociale în anumite firme, deoarece ei le vânduseră sau le cesionaseră de mai mult timp. Aici trebuie precizate unele lucruri. Orice modificare în acţionariatul sau managementul unei firme este considerată legală o dată cu înscrierea acesteia la Registrul Comerţului. Actele de cesiune sau de vânzare de acţiuni ori părţi sociale ori demisiile din poziţiile administrative, fie ele şi autentificate notarial, dar ţinute în sertar şi neînregistrate oficial la Registrul Comerţului, sunt cel mult opozabile părţilor care le-au semnat, dar în nici un caz publicului sau presei. Pe de altă parte, datele obţinute prin serviciul Recom au toate caracteristicile unor informaţii oficiale, provenind dintr-o instituţie publică, şi anume Ministerul Justiţiei. Jurisprudenţa CEDO spune

limpede că ziariştii au dreptul să se încreadă în informaţii obţinute de la instituţii publice, fără a fi obligaţi să facă cercetări suplimentare pentru a le verifica. Aşa stând lucrurile, ziariştii au tot dreptul să se încreadă în datele obţinute prin Recom, şi asta nu numai pentru că sunt informaţii *oficiale*, ci şi pentru că sunt *plătite*. În consecinţă, este în interesul persoanelor publice, şi nu al ziariştilor, să aibă grijă ca eforturile de a se conforma legislaţiei privind conflictul de interese să se regăsească şi la Registrul Comerţului şi să nu se rezume doar la nişte hârtii ascunse într-un seif.

Deşi a preluat şi dezvoltat serviciul Recom privind societăţile comerciale, Ministerul Justiţiei rămâne încă dator cu dezvoltarea unui serviciu similar pentru un domeniu în care transparenţa, fie ea şi una minimală, rămâne un deziderat : organizaţiile nonguvernamentale. Obţinerea informaţiilor privind ONG-urile este extrem de greoaie şi nu se poate face sub nici o formă on-line.

Un alt site util ziariştilor de investigaţie este cel al Ministerului de Finanţe : **www.mfinante.ro**. Acolo pot fi aflate gratuit informaţii privind performanţele economice ale firmelor pe ultimii trei ani, folosind drept criterii de căutare fie Codul Unic de Identificare, fie numele firmei şi judeţul în care aceasta a fost înfiinţată. Un link este dedicat ONG-urilor, însă totala sa inactualitate

îl face, cel puţin la momentul editării acestei cărţi, inoperabil. Tot pe site-ul Ministerului de Finanţe pot fi găsite firmele care sunt datoare către bugetul de stat, cu situaţia la zi a acestor debite.

Deşi poate părea banal, un site util este **www.paginialbe.ro**, adică versiunea electronică a cărţii de telefon. Fără a fi foarte sofisticat, dar gratuit, poate fi relativ bine folosit ca un „căutător de persoane" sau ca un „căutător de firme", dat fiind faptul că mulţi comercianţi, mai ales dintre cei mici, îşi înscriu firmele la domiciliu şi, pentru a-şi deduce unele cheltuieli, îşi trec posturile telefonice pe firmă.

Probabil cea mai completă şi actualizată bază de legi la această oră în România este **www.indaco.ro**. Se accesează fie contra cost, fie prin folosirea unei parole pe care administratorul o publică periodic în câteva publicaţii-partener. Are avantajul că funcţionează şi ca un excelent motor de căutare prin legislaţia românească, indiferent de tipul actului normativ, cu multiple posibilităţi de interogare – inclusiv după cuvinte-cheie.

Motoare de căutare şi site-uri străine

Dintre motoarele de căutare, cel mai bine pus la punct este **www.google.com**, atât prin multitudinea de pagini

Web pe care le poate accesa, cât şi prin posibilităţile de căutare avansată. Paginile Web desfiinţate pot fi reconstituite dacă se accesează opţiunea „Cached". Un bun motor de căutare este şi **www.altavista.ro**, foarte util mai cu seamă prin opţiunea „Translate", care permite traducerea în şi din mai multe limbi de circulaţie internaţională. Un site util pentru a afla tot felul de statistici şi rapoarte despre diferite ţări este cel al Băncii Mondiale, **www.worldbank.org**, cu o secţiune specială pentru jurnalişti, unde se pot găsi informaţii sub embargou, neaccesibile marelui public: **http://media.worldbank.org**. Date privind companiile - structura acţionariatului şi a managementului, date financiare etc. - pot fi obţinute de pe **www.lexisnexis.com**, însă acesta este un serviciu plătit şi încă unul destul de scump. Oferă informaţii mai cu seamă din Europa Occidentală, SUA şi Canada, însă acestea nu sunt întotdeauna de maximă acurateţe şi actualitate. Un alt site ce poate fi util este **www.archive.org**, graţie căruia se pot reconstitui versiunile originale ale paginilor Web care au fost modificate.

Exemple

Vom încheia acest subcapitol cu câteva exemple de investigaţii jurnalistice efectuate aproape în exclusivitate prin Internet şi, mai mult, care ar fi fost dacă nu

imposibile, în orice caz extrem de greu de făcut şi foarte costisitoare fără acest instrument.

1. În timpul unei verificări de rutină în baza legislativă **www.indaco.ro**, un ziarist găseşte o ordonanţă de urgenţă prin care se aloca Ministerului de Externe suma de 7 milioane de euro pentru achiziţionarea unui nou sediu pentru Delegaţia Permanentă a României pe lângă Uniunea Europeană. Demersul guvernului părea legitim în condiţiile integrării europene, deci nu oportunitatea achiziţiei a stârnit scepticismul ziaristului, ci suma alocată. Era aşadar de verificat în ce măsură imobilul, a cărui adresă era menţionată în ordonanţa de urgenţă, merita sau nu acei bani. Primul pas a fost să cerceteze piaţa imobiliară din Bruxelles. Prin **www.google.com**, a găsit două site-uri belgiene dedicate exclusiv tranzacţiilor imobiliare şi unde îşi postaseră ofertele în jur de 300 de agenţii imobiliare. Era vorba aşadar de mii de oferte, însoţite de fotografii, suficiente pentru a avea o idee asupra pieţei. Evident, ziaristul nu a verificat fiecare ofertă în parte, ci, folosind opţiunile de căutare ale celor două site-uri imobiliare, s-a dus către ofertele cele mai scumpe şi şi-a rafinat căutarea introducând drept criteriu codul poştal aferent zonei centrale a Bruxelles-ului, cod pe care îl purta şi imobilul ce urma să fie achiziţionat de guvern. Cel mai

scump imobil aflat în vânzare în acel moment era un superb castel, complet renovat şi vândut împreună cu parcul ce-l înconjura, cu suprafaţa de 4.000 de metri pătraţi. Preţul de vânzare – sensibil mai mic decât banii alocaţi de guvern: doar 5,6 milioane de euro. Următorul pas era de a afla ce anume vrea să cumpere guvernul, pentru a putea face o comparaţie. Ziaristul a trimis un e-mail (trăiască Internetul, nu?) la redactorul-şef al unui ziar belgian şi l-a rugat să-i facă o poză cu clădirea ce urma să fie achiziţionată de guvernul român. În câteva zile a primit fotografia şi a constatat că imobilul nu era decât o scară de bloc cu şase niveluri. Atunci a făcut verificări în sens invers: a selectat de pe site-urile imobiliare belgiene cele mai scumpe oferte ce aveau drept obiect imobile tip „scară de bloc" şi a constatat că preţurile erau de până la trei ori mai mici decât suma alocată de guvern. Demonstraţia era, practic, încheiată: guvernul putea cumpăra cu mai puţini bani un castel cu tot cu teren ori o clădire similară la un preţ de trei ori mai mic. Închipuiţi-vă acum cât ar fi costat documentarea unui asemenea subiect în absenţa Internetului, în condiţiile în care un editor din România ar fi consimţit să aloce bani şi timp pentru finalizarea sa. Aşa, singurul „cost" rămâne o datorie de reciprocitate faţă de ziarul belgian care a fotografiat imobilul viitoarei ambasade.

2. Un alt exemplu, tipic pentru o investigaţie-fulger, posibilă exclusiv graţie Internetului. În mai multe ziare a apărut o ştire de la o conferinţă de presă a Ministerului de Interne, potrivit căreia Poliţia a achiziţionat un ultramodern sistem de comunicaţii de la o prestigioasă firmă norvegiană. Întrebat despre preţul achiziţiei, ministrul a spus că acesta este secret, că cifra este confidenţială. Un ziarist a citit ştirea şi a vrut să vadă în ce măsură cifra este chiar confidenţială, ştiut fiind că marile companii îşi fac un titlu de glorie atât din contractele încheiate cu guvernele, cât şi din cuantumul acestora. În câteva minute a găsit site-ul oficial al companiei norvegiene, a dat căutare după cuvântul „Romania" şi, din secţiunea „press release", i-a apărut exact comunicatul prin care se anunţa încheierea unui contract cu guvernul României în valoare de peste 30 de milioane de dolari. „Secretul" ministrului de Interne a rezistat doar o zi, şi asta mulţumită Internetului.

Din acest ultim exemplu se poate desprinde o regulă ce merită ţinută minte în cazul unor investigaţii transfrontaliere, care vizează activităţi ce traversează cel puţin o frontieră. În condiţiile globalizării economice şi informatice, relativ puţine lucruri mai pot rămâne secrete. În timp ce un guvern vrea morţiş să ţină secretă faţă de propriul public o informaţie, s-ar putea ca altul să considere dezvăluirea aceleiaşi

informații ca fiind o obligație legală sau chiar să aibă interesul să o aducă la cunoștința opiniei publice din țara respectivă. Aceasta este o breșă prin care ziariștii de investigație nu numai că pot, dar chiar trebuie să intre.

4. Lanțul de informații și probele aferente

De cele mai multe ori, convingerea personală a ziaristului nu este suficientă pentru ca acesta să-și afirme cu tărie punctul de vedere referitor la ce anume se ascunde în spatele unei informații. Chiar dacă sursele lui orale, mai ales cele care insistă să nu fie citate, sunt deasupra oricărui dubiu, ziaristul de investigație simte mereu nevoia să probeze cu surse scrise sau audio-video. Cu documente, copii după documente, înregistrări sau fotografii. Desigur, aceasta e situația ideală : în spatele fiecărei afirmații din articol să stea o copie după un document, astfel încât jurnalistul să fie perfect acoperit.

Trei sunt motivele pentru care jurnalistul trebuie să se ocupe de adunarea unor probe concrete în sprijinul afirmațiilor sale :

1. Ziaristul de investigație are nevoie în primul rând pentru el însuși de astfel de probe. Orice ar susține sursele, e sănătos ca el să vadă cu ochii lui și să audă cu propriile urechi dovada concretă a abuzurilor, corupției, incompetenței etc. pe care le analizează. Aceasta pentru că, pe de o parte, sursele sale l-ar putea intoxica, pe de alta, pentru că sursele înseși, chiar de bună-credință fiind, se pot înșela în aprecierile pe care le fac sau pot fi, la rândul lor, „intoxicate".
2. Jurnalistul e preocupat de credibilitatea sa în fața publicului. Mai ales când sursele sale orale solicită anonimatul, el trebuie să-și probeze concret informațiile, iar un document sau o fotografie pot ridica deasupra oricărui dubiu afirmațiile din articolul său.
3. Jurnalistul e nevoit uneori să probeze în instanță afirmațiile din articol, în cazul că „ținta" face apel la Justiție. Există un risc real ca sursele, aduse ca martori într-un astfel de proces, să se răzgândească, să-și modifice declarațiile inițiale sau să refuze, sub presiune, orice cooperare eficientă cu Justiția. Sau există pur și simplu posibilitatea ca numele sursei să nu poată fi dezvăluit, mai ales când jurnalistul i-a garantat, sub obligație morală, anonimatul. Caz în care ziaristul se află descoperit, cu informații despre care nu poate declara nici măcar de unde le-a obținut.

În general, punctul de vedere pe care ziaristul îl susţine în articolul său este un *lanţ de informaţii* care se leagă între ele şi e necesar ca fiecare dintre acestea să poată fi probată. Uneori, una dintre informaţii rămâne „în aer", jurnalistul îşi urmează cursul investigaţiei şi le poate proba pe cele care urmează, însă trebuie să se întoarcă mereu acolo unde s-a rupt acest lanţ şi să găsească o soluţie.

1. Cea mai simplă acoperire este decizia sursei de a-şi asuma responsabilitatea în privinţa informaţiei pe care i-o dă ziaristului. Sursa este din interiorul sistemului pe care jurnalistul îl analizează, vorbeşte în cunoştinţă de cauză, acceptă ca declaraţia sa să fie înregistrată pe suport magnetic, poate fi citată, jurnalistul i-a verificat afirmaţiile, eventual din alte două surse orale, şi este convins că aşa stau lucrurile. În definitiv, el se sprijină pe nişte declaraţii făcute în mod responsabil de nişte oameni care cunosc consecinţele dezvăluirilor pe care le fac.

2. O altă formă de acoperire, la fel de simplă, este folosirea informaţiilor oficiale, pe care jurnalistul le pune cap la cap. O hotărâre de finanţare de către un Consiliu Judeţean referitoare la construirea unui drum este o informaţie publică. Tot public este şi numele firmei care a început lucrările şi care şi-a afişat coordonatele pe un panou în apropierea şantierului. Dacă informaţia este că nu s-a făcut licitaţie pentru lucrare, o simplă solicitare de informaţii de la biroul de presă al C.J. rezolvă fără mari bătăi de cap acoperirea afirmaţiilor pe care jurnalistul le va face în articolul său.

   Sau : declaraţia de avere a unui parlamentar este publică. Informaţiile referitoare la acţionariatul unei firme înregistrate la Registrul Comerţului sunt publice. Dacă informaţia preliminară spune că demnitarul şi-a falsificat declaraţia de avere, în care nu şi-a trecut numărul real de acţiuni, cele două informaţii publice, puse cap la cap, pot confirma acest lucru, iar articolul de investigaţie este perfect acoperit.

3. Mult mai dificilă este însă obţinerea de surse materiale – documente, fotografii sau înregistrări audio--video. Aceasta presupune surse orale bine plasate fie în sistemul pe care jurnalistul îl investighează, fie la instituţii publice în care activitatea „ţintei" a lăsat vreo urmă. Cum poţi proba, de pildă, că privatizarea unei rafinării s-a făcut în dezavantajul bugetului public, prin vânzarea la un preţ foarte mic către un client politic, după ce societatea a fost iertată de către guvern de datorii ? Singura şansă este obţinerea unei copii după contractul de privatizare. Dar dacă

acest contract este confidenţial, pentru că „aşa s-au înţeles între ele părţile" ? Dar dacă ştergerea datoriilor la bugetul public este secretizată printr-un ordin al Ministerului de Finanţe ? Într-un atare caz, oricâtă încredere ar avea jurnalistul în sursele care i-au furnizat informaţia, îi vine greu, fără a avea în mână documentele, să afirme răspicat că acolo s-a comis un abuz sau chiar un act de corupţie. O asemenea situaţie chiar s-a petrecut (este vorba despre celebrul caz „Rafo Oneşti"), iar ziariştii de investigaţie au ezitat multă vreme până să se aventureze în a afirma limpede cum au stat lucrurile.

Mai trebuie menţionată aici şi necesitatea unei minime verificări din partea jurnalistului chiar în privinţa documentelor sau copiilor în posesia cărora se află şi pe care le consideră acoperitoare pentru articolul său. De unde provin aceste documente? Câtă încredere acordă sursei orale care i le-a dat? De unde le-a obţinut aceasta? Nu cumva sunt falsuri sau trucaje? Intoxicarea face şi ea uneori parte din jocul real şi are drept scop discreditarea jurnalistului care, în goana după probe care să-i susţină afirmaţiile, dovedeşte superficialitate şi nu poate evita capcanele.

Exemple

1. La mijlocul anilor '90, un document pusese pe jar ziariştii de investigaţie de la mai multe gazete. Informaţia era că lideri ai unui puternic partid politic ar fi încheiat o înţelegere scrisă (şi, evident, „secretă") cu câţiva proaspeţi oameni de afaceri şi şefi de instituţii publice, în vederea finanţării cu bani de la buget a viitoarei campanii electorale. Exista şi o „probă materială" : o copie după această înţelegere ajunsese în câteva redacţii. Documentul – incendiar : purta semnăturile olografe ale tuturor celor prezenţi la discuţie. Era totuşi greu de crezut că nişte politicieni experimentaţi s-ar fi expus cu atâta uşurinţă, prin angajarea inutilă a semnăturilor pe o astfel de „înţelegere", aşa că jurnaliştii au trecut la verificări preliminare. Da, semnăturile se potriveau cu cele de pe alte documente oficiale. Cu toate acestea, nimeni nu s-a grăbit să dea publicităţii documentul : ipoteza era prea „gogonată" ca ziariştii să nu aprofundeze problema. În cele din urmă s-a dovedit că documentul era un fals, un text scris pe computer şi „lucrat" mai apoi cu reproduceri prin copiere ale semnăturilor olografe găsite pe documente publice. Era, clar, o tentativă de intoxicare, la care nimeni n-a muşcat.

2. Mai aducem spre analiză şi un alt caz de investigaţie jurnalistică al cărei succes a depins aproape în totalitate de probe concrete, în speţă de copii după documente şi declaraţii oficiale.

Jurnalistul a aflat că un demnitar e suspect de a-şi fi „făcut rost", în mod nelegal, de o diplomă de bacalaureat. Mai bine zis de un duplicat legal, după o diplomă nelegală. Demnitarul avea o diplomă, eliberată nu se ştie cum, cu mulţi ani în urmă. Însă documentul nu avea aşa-numitul „timbru sec" al Inspectoratului Şcolar, timbru care i-ar fi consfinţit legalitatea. Diploma sa fusese eliberată pur şi simplu de liceul pe care-l absolvise, cu uşurinţa cu care se elibera o adeverinţă oarecare. Timbrul sec ar fi certificat faptul că Inspectoratul a verificat modul în care absolventul parcusese anii de liceu şi în care-şi susţinuse examenele. Lipsa timbrului anula valabilitatea diplomei (mai ales că „absolventul" se înscrisese, după Revoluţie, la o facultate particulară), fapt care presupunea că, la acea vreme, demnitarul avusese motive serioase să evite o verificare din partea Inspectoratului Şcolar. Aceasta era informaţia primară. Jurnalistul a pornit pe două piste : el a făcut o verificare preliminară la Inspectorat, instituţie cu ajutorul căreia demnitarul tocmai îşi „legalizase" studiile. Concomitent, a studiat legislaţia în materie de eliberare a actelor de studii, valabilă atât la momentul declanşării investigaţiei, cât şi la vremea absolvirii liceului de către demnitar. Pe de o parte, a aflat că, într-adevăr, fusese eliberat un duplicat al diplomei pe numele lui, deci informaţia primară era verosimilă. Pe de altă parte, a aflat că diplomele sunt eliberate de licee, şi nu de Inspectorat, care doar le timbrează. Jurnalistul a simţit că „aranjamentul" s-a făcut la Inspectorat, dar a decis să apuce problema de la liceu. Simţea că acolo e mai slabă rezistenţa surselor la asaltul său. Aşa că l-a abordat direct pe directorul liceului, cerându-i explicaţii cu privire la responsabilitatea sa de a fi eliberat un duplicat legal pentru o diplomă nulă. Efectul a fost cel scontat : speriat, directorul a declarat că nu e vinovat, că regulamentul şcolar îl face, într-adevăr, responsabil pe el, dar că s-au făcut asupra sa presiuni pe care le poate dovedi.

Astfel au început să „curgă" documentele de care jurnalistul avea nevoie : corespondenţa oficială prin care liceul explica Inspectoratului că nu poate elibera duplicatul întrucât situaţia şcolară a demnitarului era, conform arhivelor, incompletă. Întrebat în ce sens era incompletă, directorul a pus la dispoziţia jurnalistului catalogul pentru ultimii ani de şcoală, din care rezulta nu doar transferul dubios al demnitarului de la un alt liceu, ci şi faptul că unele medii fuseseră în mod grosolan falsificate. Având acum copiile filei din catalog, ziaristul a bătut la poarta celuilalt liceu, de unde se făcuse transferul. Directorul de acolo avea alte

surprize: el a declarat că i se ceruseră şi lui date referitoare la situaţia şcolară a demnitarului pe primii ani de liceu. Şi că el constatase că demnitarul fusese exmatriculat la acea vreme. Evident, exista şi o copie a paginii din catalog din care rezultau motivele exmatriculării: multe medii de 3 şi 4 şi absenţe nemotivate cu nemiluita. Era deja limpede pentru jurnalist motivul pentru care demnitarul evitase, în tinereţea sa, timbrul sec al Inspectoratului Şcolar. Mai rămânea întrebarea: cine anume îi scăpase acestuia pe mână, în mod ilegal, diploma de bacalaureat, fără ca ea să fi fost timbrată? Jurnalistul a descoperit că documentul fusese „emis" de fostul secretar al liceului. Între timp, omul murise. Cu mapa doldora de documente edificatoare, jurnalistul a decis să-şi mai ia o măsură de prevedere: el nu a exclus, în faţa unor asemenea falsuri, posibilitatea ca documentele care-i trecuseră prin mână să mai fie o dată contrafăcute, şi astfel să rămână doar cu nişte copii fără valoare. Aşa că a abordat oficial un funcţionar al Ministerului Educaţiei, căruia i-a expus cazul în detaliu, fără a spune însă nici numele şi nici funcţia demnitarului. „E un fals" – a sunat răspunsul oficial. Cu asemenea probe la îndemână, interviul-cheie cu demnitarul a fost un succes: acesta, în loc să explice lanţul de falsuri din situaţia sa şcolară, a început să înjure şi să ameninţe. Investigaţia era încheiată.

Jurnalistul şi-a publicat articolul susţinându-şi fiecare afirmaţie cu documentele pe care le obţinuse. Probe care i-au adus, mai apoi, şi achitarea, în procesul pe care demnitarul i l-a intentat sub acuzaţia de calomnie.

5. Tehnici atipice de investigaţie: documentarea sub acoperire

Dincolo de modul „clasic" de a verifica o informaţie, există câteva trucuri la care jurnalistul apelează, *in extremis*, pentru a-şi verifica şi proba punctul de vedere. Şi cum poate fi mai bine susţinută o anchetă jurnalistică decât atunci când ziaristul însuşi pătrunde în „câmpul de investigaţie" şi încearcă să verifice pe propria-i piele dacă lucrurile stau chiar aşa cum i-a ajuns lui la ureche.

O astfel de încercare are însă succes numai dacă jurnalistul se mişcă nebăgat în seamă printre sursele sale şi ajunge neobservat sau fără să i se ştie adevărata identitate în apropierea „ţintei". Aceasta înseamnă de fapt documentarea sub acoperire.

Ce presupune o astfel de acţiune. În primul rând o bună stăpânire de sine şi anticipare a reacţiilor tuturor celor cu care vine în contact în cursul documentării. De asemenea, este esenţial ca ziaristul să cunoască foarte

bine şi în detaliu regulile jocului în „lumea" în care intră sub un alt nume şi cu alt statut decât cel de jurnalist. Astfel de situaţii sunt nenumărate : de la cele simple - cum ar fi o documentare prin care să arăţi că un poliţist de la circulaţie ia şpagă, răspunzând cu promptitudine solicitării acestuia când te „trage pe dreapta" - şi până la situaţiile complicate şi riscante.

Acestea din urmă presupun că jurnalistul a identificat un fenomen pe care nu-l poate denunţa decât verificând şi probând în mod direct veridicitatea informaţiilor pe care le primeşte de la surse.

La regulile specifice unei investigaţii jurnalistice clasice se adaugă alte câteva pe care ziaristul trebuie să le respecte când se hotărăşte să facă o astfel de treabă.

Aşadar :

- Asigură-te că nu faci nimic ilegal.
- Evaluează riscurile la care te expui atât în timpul documentării (când poţi fi deconspirat), cât şi după publicarea articolului. Uneori pătrunzi într-o lume în care legea înseamnă altceva decât crezi tu că este, iar chipul tău le va fi cunoscut celor pe care îi investighezi.
- Stabileşte-ţi cu precizie „ţinta" şi află cât mai multe detalii despre ea. Împrejurări pe care uneori nu le prevezi s-ar putea să vă pună faţă în faţă, iar tu să ai un rol pe care nu eşti deprins să-l joci. Nu ai cum să-i anticipezi reacţiile şi să gestionezi relaţia cu ea decât dacă o cunoşti bine.
- Învaţă bine regulile din lumea în care pătrunzi. Te va ajuta nu doar să nu te deconspiri, ci şi să înţelegi în profunzime fenomenul pe care tocmai îl investighezi.
- Încearcă să anticipezi persoanele cu care vei avea de-a face şi stabileşte de la bun început ce anume poţi obţine de la fiecare dintre ele.
- Asigură-te că poţi aduna probe şi mărturii (documente, fotografii, înregistrări etc.) cu care să-ţi susţii afirmaţiile pe care le vei face în articol.
- Păstrează o legătură discretă cu cineva apropiat aşa încât, dacă situaţia îţi scapă de sub control, să poţi primi ajutor.
- Ai grijă în pielea cui intri şi cum îţi joci rolul - este esenţial pentru succesul acţiunii.

Uneori, documentarea sub acoperire ridică anumite probleme de etică, dar dacă jurnalistul nu comite el însuşi şi nu instigă pe nimeni la o ilegalitate, dezideratul principal - obţinerea informaţiei - poate fi atins fără probleme.

Documentarea sub acoperire presupune experienţă, curaj şi o bună stăpânire de sine a jurnalistului. Iar planul său trebuie să fie întocmit minuţios de la bun început şi trebuie să conţină soluţii pentru cele mai neprevăzute împrejurări.

Important : e de dorit ca documentarea sub acoperire să fie doar un pas în cadrul unei investigaţii mai ample, care să cuprindă mult mai multe informaţii. Astfel încât acţiunea în chestiune să fie doar proba de „real" cu care jurnalistul îşi susţine punctul de vedere dezvoltat de-a lungul întregii anchete.

Exemplu

Vom analiza, de la un cap la altul, o investigaţie complexă în care documentarea sub acoperire a fost singura posibilitate de a demonstra cât de uşor se poate petrece o ilegalitate chiar sub nasul autorităţilor.

Informaţia primară era că bugetul public pierde anual sute de milioane de dolari printr-un truc incredibil de simplu al evazioniştilor. O firmă oarecare făcea afaceri cu produse puternic accizate (alcool sau petrol, de exemplu), vindea o cantitate foarte mare şi nu-şi plătea la buget accizele şi TVA-ul. Patronul se mişca repede şi rula mari cantităţi de astfel de produse până la scadenţa datoriilor la fisc. Uneori însă, banii datoraţi statului erau de mult cheltuiţi sau pompaţi în vreun

cont bancar personal. Într-un atare caz, patronul avea doar două variante : ori încăpea pe mâna poliţiei, ori vindea firma cui era dispus să o cumpere înglodată în datorii. „Industria" evaziunii începea în acest al doilea caz : apăruseră filiere care „produceau" cumpărători de firme îndatorate la buget. Noii „patroni" erau cetăţeni străini, care veneau în România pentru câteva zile, cumpărau firma, luau datoria asupra lor, apoi dispăreau în ţările de baştină, de obicei în ţările arabe, în care Interpol-ul nu avea acces. Primeau, pentru acest serviciu, câteva mii de dolari – bani care erau floare la ureche faţă de sutele de mii sau chiar milioanele de dolari pe care le subtilizase cel care tocmai scăpa de firmă. În urma „cumpărătorilor", patronii care vindeau rămâneau „curaţi" în faţa autorităţilor fiscale. Ani la rând, organele de control au fost neputincioase în faţa acestui truc incredibil de ingenios : în definitiv, oricine îşi putea vinde firma oricui.

Aceasta era situaţia asupra căruia jurnalistul s-a decis să se aplece. El a făcut o evaluare statistică a sumelor furate astfel, a demontat mecanismul, a aflat ce anume îi împiedică pe comisarii Gărzii Financiare să oprească fenomenul, a căutat şi a găsit el însuşi, la mica publicitate, anunţuri apărute sub nasul autorităţilor prin care persoane necunoscute se ofereau să cumpere „firme cu datorii". Problema era că simpla contactare a acestor persoane nu era de ajuns : erau foarte suspicioase şi îi

identificau repede pe cei care nu erau „din branșă". Câteva acțiuni sub acoperire ale unor ofițeri de poliție eșuaseră lamentabil.

Jurnalistul și-a documentat materialul, dar mai trebuia să demonstreze că oricine putea fura prin acest mecanism fără să fie prins. Și-a formulat dezideratul foarte clar: *Trebuie să dovedesc că în numai două ore pot să scap de o datorie la buget de un milion de dolari, bani rezultați din afaceri cu benzină și pe care, în loc să-i plătesc, i-am scos din societate, iar autoritățile nu mă pot trage la răspundere.*

Pe de o parte, el a început contactele pentru a intra pe o astfel de filieră. Pe de alta, s-a apucat să studieze regulile care funcționează în lumea celor care fac afaceri ilegale cu produse petroliere. A aflat care sunt șpăgile care se dau la o rafinărie, care e mecanismul prin care se transferă responsabilitatea fiscală, ritmicitatea cu care vin controalele de la autorități, cât se pierde la un litru de benzină pentru a primi banii în *cash*, și nu prin virament bancar, și tot așa. Între timp, a intrat în posesia numărului de telefon al celui cu care urma, sub acoperire, să se întâlnească pentru a-și vinde firma, adică a se descotorosi de datoria la buget. „Rolul" pe care trebuia să-l joace era cel al unui om de afaceri care, după ce intermediase vânzări de benzină și acumulase datorii imense, voia să-și cesioneze acțiunile. Ținta sa era un cetățean din țările arabe

(capul rețelei de intermediere) ce urma să aducă în România pe cineva care să cumpere societatea îndatorată și apoi să dispară.

Jurnalistul și-a stabilit atitudinea pe care urma să o aibă în timpul discuțiilor, s-a pregătit pentru a înregistra totul și și-a amplasat colegii fotoreporteri în poziții adecvate la locul de întâlnire. A încercat să prevadă inclusiv modificarea orei și locului de întâlnire de către capul rețelei, ca măsură de prevedere a acestuia din urmă. Acest lucru s-a și petrecut, cu doar o jumătate de oră înaintea discuțiilor, dar n-a fost o problemă, s-a trecut la planul de rezervă. La întâlnire, informațiile pe care jurnalistul le strânsese despre regulile de pe această piață au fost decisive. Suspicioasă, ținta n-a spus mare lucru vreme de o oră. Dar în fața datelor precise – a sumelor, comisioanelor, șpăgilor și modului în care se gestionează crizele cu Garda Financiară – pe care jurnalistul le-a adus în discuție, a crezut că are, într-adevăr, de-a face cu omul din branșă cu care va încheia afacerea. „Negocierile" s-au încheiat cu succes, jurnalistul a aflat, pe lângă informațiile sale, și secrete pe care nu le bănuise despre cum funcționează filiera și cum se ocolește legea. O simplă strângere de mână a pecetluit înțelegerea: a doua zi urma ca, în doar două ore, în schimbul a 13.000 de dolari, să scape „curat" de firma din care furase un milion de dolari.

Publicarea investigaţiei a stârnit reacţii puternice, jurnalistul a declanşat o adevărată campanie de presă, iar autorităţile au decis, în final, să modifice legea prin care erau vândute societăţile comerciale.

6. Interviul în jurnalismul de investigaţie

a) *Pregătirea interviului şi strategia de discuţie*

Un interviu se ratează întotdeauna din cauza ziaristului, şi nu a intervievatului. Răspunsul pe care îl primim este întotdeauna rodul întrebării pe care am pus-o. Din aceste motive, maniera de a conduce un interviu trebuie să fie pentru fiecare ziarist, şi cu atât mai mult pentru unul de investigaţii, o metodă într-atât de bine deprinsă încât să-i devină o a doua natură, iar mintea să nu-i mai fie ocupată de grija dacă pune cele mai potrivite întrebări sau dacă a adoptat atitudinea cea mai adecvată faţă de interlocutor, ci să se concentreze exclusiv pe informaţiile pe care le primeşte sau le mai are încă de primit.

E ca la şofat. Un om care se urcă pentru prima dată la volanul unei maşini e preocupat să nu încurce pedalele, să nu tureze prea mult sau prea puţin motorul atunci

când schimbă vitezele, priveşte mereu la schimbătorul de viteze pentru că uită în ce poziţie l-a lăsat sau are tendinţa să se urce peste volan ca să vadă ce-i în faţa maşinii. Ocupat cu toate aceste chestiuni mai degrabă tehnice, ce ţin de comenzile maşinii, el pierde din vedere alte lucruri importante, exterioare habitaclului şi legate de relaţia sa cu ceilalţi şoferi : să privească în oglinda retrovizoare şi să semnalizeze atunci când schimbă direcţia de mers, să evalueze corect abordarea unei curbe sau „negocierea" unei depăşiri. În schimb, un şofer experimentat are deja deprinse comenzile maşinii şi se poate concentra pe ceea ce este cu adevărat important pentru el : să ajungă în siguranţă din punctul A în punctul B. Ba mai mult, îşi permite o sumedenie de alte lucruri : să-şi aprindă o ţigară, să poarte o conversaţie cu cei din maşină sau să schimbe caseta din casetofon. El poate să facă toate acestea pentru că are deprinsă „metoda" de a şofa.

În mod similar, un ziarist trebuie să aibă deprinsă „metoda" de a intervieva pentru a putea face, în timpul discuţiei, lucruri mult mai importante : să vadă dacă primeşte răspunsul adecvat la întrebările sale, iar dacă nu, să pună întrebări suplimentare ; să contracareze intenţiile de a fi manipulat sau intoxicat cu informaţii false şi să pareze cu întrebări menite a limpezi lucrurile ;

să evalueze rapid informaţiile neaşteptate pe care, eventual, interlocutorul i le dă şi să vadă unde duc ele în economia subiectului ; să observe reacţiile interlocutorului la întrebările dificile şi să şi le noteze discret ; să sesizeze, dacă discuţia se poartă pe terenul intervievatului, eventuale amănunte semnificative, ce pot da seamă despre personalitatea acestuia : cum e mobilierul ? ce are pe pereţi ? ce ţine pe birou ? cine aduce cafeaua ? etc. Un ziarist care are bine deprinsă „metoda" de a pune întrebări va avea, cu siguranţă, timp şi disponibilitate pentru toate acestea.

b) *Tehnici de intervievare*

Interviul este cea mai importantă „armă" a ziaristului. Afirmaţia poate părea exagerată celor care înţeleg prin interviu doar specia jurnalistică denumită astfel, adică situaţia în care doi oameni stau faţă în faţă, unul întreabă, celălalt răspunde, după care primul se duce în redacţie şi redă publicului conversaţia ca atare - fie ea tipărită în ziar sau difuzată la radio ori televiziune. Interviul ne mănâncă probabil în jur de 90% din viaţa de ziarist, pentru că de fiecare dată când vorbim cu o persoană, indiferent de calitatea ei, şi obţinem informaţii privind subiectul la care lucrăm nu facem nimic altceva

decât să intervievăm. Poate mai puţin de 90% de când s-a inventat Internetul, dar, oricum, procentul rămâne unul ridicat. Restul până la 100% din timp citim documente sau pagini Web.

În general, un ziarist de investigaţii are de condus trei tipuri de interviu, pe care le clasificăm după posibila atitudine a celor intervievaţi : interviul deschis, interviul discret şi interviul-cheie. Să le luăm pe rând.

Interviul deschis

Este interviul prin care ziaristul strânge fapte, informaţii de bază referitoare la subiectul său de la oameni dispuşi să i le ofere. Această formă de interviu este una non-ameninţătoare pentru intervievat, drept pentru care nu ridică probleme deosebite de abordare din partea ziaristului. Interlocutorii pot fi, bunăoară, oameni nemulţumiţi de o anumită stare de lucruri pe care vor să o îndrepte prin intermediul presei - caz în care ei sunt chiar cei care declanşează investigaţia. Dacă, de exemplu, un patron se plânge că a fost pe nedrept exclus de la o licitaţie publică, el poate deveni o sursă excelentă atât pentru a povesti modul în care licitaţia a fost trucată, cât mai ales pentru a-ţi furniza informaţii şi documente

extrem de preţioase: cum a fost anunţată licitaţia, documentaţia de prezentare a ofertelor, caietul de sarcini, condiţiile impuse participanţilor. De aici poţi lesne vedea dacă a existat vreo înţelegere oneroasă între organizator şi cei care au câştigat licitaţia.

Sau, dacă subiectul se naşte din iniţiativa ziaristului, interlocutorii pot fi experţii abordaţi de el pentru a-l familiariza cu sistemul pe care se pregăteşte să-l investigheze. Dacă, de exemplu, îţi propui să investighezi modul în care funcţionează firmele fantomă şi ce prejudicii produc ele, poţi găsi relativ uşor finanţişti care să-ţi explice ce este spălarea de bani, mecanismele prin care aceasta se produce, metodele de evaziune fiscală, ce „semnalmente" are o firmă fantomă etc.

În conducerea acestui tip de interviu, singura grijă a ziaristului este să pună suficient de multe întrebări astfel încât să fie sigur că înţelege bine sistemul, până la mecanismele sale cele mai fine. Dacă nu reuşeşte de prima dată, poate reveni pentru a cere explicaţii suplimentare: oamenii aceştia i le vor da întotdeauna.

Interviul discret

Din acest moment calci pe nisipuri mişcătoare. O dată edificat cu sistemul, cu regulile sale generale, începi să

strângi acele informaţii - din ce în ce mai sensibile - care îi vor conferi produsului tău caracterul de investigaţie. Subiecţii acestui tip de interviu nu mai sunt atât de dispuşi să vorbească, pentru că fac parte dintre cei care nu sunt direct implicaţi în neregulile pe care le investighezi, dar ştiu câte ceva, uneori destul de mult despre subiect, pentru că, prin poziţia lor, îi sunt prin preajmă. Provocarea este să-i faci să vorbească.

Ai toate şansele să-ţi trântească telefonul sau uşa în nas dacă începi cu „ştiţi, ziarul nostru face o amplă investigaţie (sau şi mai rău: anchetă) în legătură cu nişte ilegalităţi petrecute în instituţia dumneavoastră". Omul va crede că el este cel anchetat. Cea mai bună abordare este să îi convingi că ai nevoie de ajutorul lor, că vrei să te ghideze cineva, să te pună pe drumul cel bun, că nu vrei să greşeşti. Iată un exemplu de abordare cu şanse de succes: „Aş vrea să vorbesc cu cineva care se pricepe în chestiile astea. Ne-au venit la redacţie nişte informaţii, nu ştiu cât sunt de adevărate, dar n-aş vrea să stârnesc valuri până nu înţeleg eu despre ce-i vorba aici. Ne putem vedea undeva la o cafea, să stăm de vorbă în tihnă?". Ultima frază are darul de a-i induce ideea că vrei ca totul să se facă discret, ceea ce-l va face să se simtă mai confortabil: în ultimă instanţă, o simplă discuţie cu un om, fie el şi ziarist, nu e chiar un capăt

de ţară. Dacă acceptă întâlnirea, se cuvine o precizare : nu-i cere mai mult decât poate el să ducă, nu-l expune inutil ; nu-l pune să facă judecăţi de valoare despre neregulile pe care le investighezi, limitează-te strict la cunoştinţele sale.

Exemplu

Un ziarist investiga firmele deţinute de familia ministrului român al Integrării Europene, despre care avea informaţia certă că primiseră patru finanţări din fonduri europene. După un prim articol, în care doar se enunţa acest fapt şi când încă nu se ştia şi cum anume fuseseră obţinuţi acei bani, ministrul a trimis un drept la replică în care spunea că toate cele patru finanţări fuseseră aprobate înainte de a-şi prelua mandatul de ministru, deci se excludea orice posibil conflict de interese. Pentru a verifica dacă lucrurile stau chiar aşa, ziaristul a abordat un expert al instituţiei care asigura implementarea acestui tip de programe şi i-a cerut ajutorul. L-a rugat să-i explice ce înseamnă fiecare cifră din secvenţa numerică ce codifică acest tip de proiecte şi care este, în general, calendarul anual al derulării programului de finanţare. Evident, nu a pomenit numele ministrului, pentru a nu stârni suspiciunile sau temerile interlocutorului. Încredinţat că are de dat un răspuns strict tehnic, expertul a oferit

lămuririle necesare, ceea ce i-a permis ziaristului să demonstreze că ministrul minţise : din modul de codificare a proiectelor şi din calendarul anual al finanţărilor reieşea limpede că două dintre finanţările obţinute de familia sa fuseseră iniţiate şi se derulaseră integral în interiorul mandatului ministerial, deci eventualul conflict de interese nu mai putea fi ignorat. Probabil că ziaristul şi-ar fi îngreunat mult situaţia dacă l-ar fi abordat pe expert în felul următor : „Ia uitaţi ce ne-a zis ministrul într-un drept la replică. După părerea dumneavoastră, minte sau nu ? ".

Interviul-cheie

Este un interviu specific jurnalismului de investigaţie şi reprezintă momentul în care vorbeşti cu „ţinta", cu cel pe care îl investighezi, fie că este vorba despre o persoană sau o instituţie. Unii teoreticieni, puţini de altminteri, susţin că momentul propice pentru derularea interviului-cheie ar trebui să fie undeva mai la începutul documentării, înainte ca „ţinta" să afle că te interesezi de activitatea sa şi să apuce să-şi „acopere urmele". Singurul avantaj al acestei teorii este folosirea la maximum, de către ziarist, a elementului surpriză. Imensul dezavantaj este că ziaristul nu a apucat să cunoască suficient de bine subtilităţile sistemului şi

poate fi lesne manipulat, intoxicat sau pur şi simplu minţit, mai ales atunci când are de-a face cu oameni versaţi. Neavând suficiente informaţii, el nu poate contracara pe loc şi riscă să afle ulterior amănunte care i-ar fi putut fi extrem de utile în timpul interviului. Iar şansa unei a doua întrevederi s-ar putea să n-o mai aibă – sau să-i fie extrem de penibil să o solicite. Aşadar, soluţia este una singură : interviul-cheie – la sfârşit. Cu ce te înarmezi pentru asta? În afară de o bună documentare prealabilă, îţi mai trebuie ceva : o atitudine adecvată.

Există mai multe tipuri de atitudini printre ziarişti. Vedetele sunt ziariştii-pistol : agresivi, inchizitoriali, obraznici chiar, convinşi întotdeauna că adevărul nu poate fi decât de partea lor, ei pun întrebări mai degrabă pentru a vedea efectul acestora asupra interlocutorului (sau asupra colegilor, la conferinţele de presă) decât pentru a obţine cu adevărat informaţii. Nu sunt atenţi la răspunsurile pe care le primesc, nici nu-şi pun problema că, poate, unele dintre aceste răspunsuri ar fi de natură să le infirme câteva dintre informaţiile pe care le au sau să le zdruncine unele prejudecăţi. Din aceste motive, interviul-cheie este, pentru ei, perfect inutil : vor scrie ca şi cum nici nu s-ar fi deranjat să-l ia. Îndeobşte nu

suportă ideea să nu-şi mai publice materialul pentru simplul motiv că „ţinta" chiar s-ar putea să aibă dreptate şi atunci, în cel mai bun caz, strecoară undeva la sfârşitul unui text devastator o propoziţie de genul : „Cutare neagă acuzaţiile".

La polul opus sunt ziariştii-trompetă, cei care fac o adevărată artă din a pune întrebări perfect convenabile intervievatului, de a-l lăsa să spună numai ce vrea el, fără nici un fel de evaluare critică a spuselor sale. Oricum, aceşti ziarişti nu vor face niciodată investigaţii, drept pentru care nu le alocăm mai mult spaţiu decât am făcut-o deja.

Pentru a putea găsi cea mai bună atitudine, trebuie să-ţi fixezi foarte bine scopul interviului. Or, scopul primordial al oricărui interviu este de a obţine informaţii, nu de a face impresie artistică. De a primi răspunsuri la toate controversele şi neclarităţile pe care le ridică documentarea ta de până atunci. Pentru a-ţi atinge acest scop, o condiţie necesară este ca interviul să-ţi fie acordat. Or, aceasta depinde şi de modul în care îl soliciţi. Ziariştii-pistol au tendinţa de a invoca riguroase norme deontologice, ca şi cum asta ar fi o corvoadă sau o formalitate : „La noi la ziar se respectă deontologia profesională, drept pentru care vrem să răspundeţi la acuzaţiile ce vi se aduc ! ". Orice om care

aude aşa ceva se vede deja condamnat, iar interviul ce i se solicită nu este, pentru el, decât ultima ţigară dinaintea execuţiei publice. El va şti că îi eşti duşman şi se va comporta ca atare : nu de puţine ori va prefera să refuze interviul decât să fie pus în postura de vânat. Ziariştii-pistol nu pot fi decât fericiţi, se vor simţi liberi să scrie ce vor ei. Dar vor fi aflat ei cum stau lucrurile cu adevărat ? Mai degrabă nu.

Probabil că cea mai bună manieră de a solicita un interviu este aceea de a lăsa interlocutorului impresia că nu vrei decât să limpezeşti lucrurile. O posibilă abordare : „Nişte oameni zic asta despre dumneavoastră. Nu ştiu cât de adevărat este, dar nici nu-i pot ignora, de aceea mi se pare corect să văd cum stau lucrurile şi din punctul dumneavoastră de vedere. Haideţi să mă lămuriţi în chestia asta. Putem găsi câteva minute să stăm de vorbă ? ". Riscul de a primi un răspuns negativ este mult redus.

Atitudinea din timpul interviului este şi ea extrem de importantă întrucât ai de atins două obiective care, aparent, se opun : să faci un om să vorbească şi în acelaşi timp să-i arăţi că nu iei de bune toate cele pe care ţi le spune – aceasta, evident, dacă documentarea până în acel moment e bine făcută şi ai indicii temeinice

că omul respectiv a greşit. Unul dintre cele mai bune stiluri de a lua un interviu este acela de a fi amabil, prietenos şi a pune întrebări dificile cu zâmbetul pe buze, într-o manieră neameninţătoare. Deseori interlocutorii nu realizează gravitatea unei întrebări tocmai pentru că atitudinea ziaristului le câştigă încrederea – şi atunci spun ceea ce n-ar fi spus în veci în faţa unei atitudini agresive. Rod Macdonell (*Practicing Investigative Journalism : Twelve Modules*, suport de curs) propune chiar adoptarea unei atitudini de tip Columbo, adică să te pui în postura unui ins inocent, dar dornic să afle şi care încearcă să-şi explice fiecare detaliu, care întoarce fiecare piatră pentru a vedea ce este sub ea. Esenţial e să ştii toate pietrele sub care ai de căutat – adică să vii foarte bine pregătit pentru interviu.

Este iluzoriu să crezi că în urma unui interviu-cheie vei obţine din partea ţintei o confesiune de vinovăţie. Fiind oameni care au ceva de ascuns, întotdeauna ţintele vor încerca să se apere. Pleacă de la premisa că sunt mincinoşi profesionişti şi aceasta te va ajuta să rămâi cu mintea trează şi să evaluezi critic tot ceea ce-ţi spun. Se potriveşte fiecare afirmaţie în tabloul general ? Explică fiecare răspuns logica şi cursul evenimentelor ?

c) *Aşa da, aşa nu*

Există câteva reguli de bază în conducerea unui interviu, valabile de altminteri în toate tipurile de interviuri descrise mai sus, dar care devin cruciale în cazul interviurilor-cheie, dat fiind faptul că în nici unul dintre celelalte tipuri ziaristul şi interlocutorul nu se găsesc pe poziţii atât de contrare în intenţii. Este o competiţie între cel care vrea să afle cât mai mult şi cel care vrea să spună cât mai puţin.

Aşa da

- Nu-ţi face o listă cu întrebări propriu-zise, formulate în detaliu, ci scrie în carneţel câteva cuvinte-cheie care să-ţi amintească de problematicile pe care vrei să le abordezi. Aceasta te va ajuta să pui oricâte întrebări în cadrul aceleiaşi problematici, până când vei considera că ai epuizat-o sau până vei conchide că mai mult nu poţi scoate de la acel om.
- Priveşte-ţi interlocutorul în ochi, cu o atitudine pe jumătate prietenească, pe jumătate fermă – în nici un caz prea ameninţătoare sau prea deferentă. Astfel îi

trimiţi semnalul că nu îi eşti duşman, dar nici nu te laşi păcălit de strategiile sale.

- Pune întrebări de tip deschis, adică acele întrebări la care nu se răspunde prin „da" sau „nu". Unde? Când? Cum? Cine? Ce? De ce? – iată câteva începuturi de întrebări deschise. Închipuieşte-ţi formularea unei întrebări ca pe o uşă pe care o deschizi invitatului în propriul lui creier şi prin care îl inviţi să intre în camera următoare. Formulează întrebarea astfel încât să-i faci pe oameni să povestească ce ştiu, să descrie şi să explice, nu să-ţi confirme sau să-ţi infirme propriile prejudecăţi acumulate anterior.
- Pune întrebări cât mai simple, astfel încât interlocutorul să aibă cât mai puţine şanse de a divaga.
- Foloseşte-ţi inteligent propriile tăceri. Dacă răspunsul pe care îl primeşti e prea scurt sau neconvingător, priveşte-ţi interlocutorul în ochi, ca şi cum ai aştepta continuarea. Dacă acesta tace mai departe, poţi scoate un „hm" oarecum sceptic. Oamenii nu suportă aceste tăceri şi, pentru a le umple, se vor vedea siliţi să mai spună ceva, deseori lucruri pe care n-ar fi vrut să le spună. Interlocutorii versaţi, cu ceva studii în *public relations*, întrerup aceste tăceri şi „hm"-uri

cu o întrebare de genul : „Răspunsul acesta răspunde întrebării dumneavoastră ? ". Nu răspunde prin „nu" şi cu atât mai puţin prin „da", ci formulează sau reformulează exact acea întrebare care să aducă răspunsul dorit.

Aşa nu

Câteva sunt păcatele capitale într-un interviu. Iată-le pe cele mai importante, cu câteva exemple :

- Nu pune niciodată două întrebări în una singură : interlocutorul va răspunde întotdeauna la cea mai uşoară. În conferinţele de presă, când timpul este drastic drămuit, precizează de la bun început că vrei să pui două întrebări, astfel persoana întrebată va fi silită să răspundă la amândouă. Exemplu : o ziaristă americană de televiziune i-a pus următoarea întrebare lui Boris Elţîn : Care sunt relaţiile dvs. cu Mihail Gorbaciov şi ce şanse sunt ca el să revină la putere ? Răspunsul lui Elţîn : Nu, nu cred că mai are şanse să revină la putere. Dar relaţiile dintre Elţîn şi Gorbaciov ar fi fost, negreşit, un răspuns mult mai interesant.

- Nu pune non-întrebări, adică nu emite judecăţi de valoare sau întrebări cu răspuns perfect previzibil. Poţi fi lesne înfrânt pe terenul tău. Exemplu : la o emisiune televizată participa primarul municipiului Constanţa, cel care a pus bariere la intrarea în staţiunea Mamaia şi percepe taxe de la fiecare maşină care intră în staţiune. Un ziarist a formulat următoarea non-întrebare : Domnule primar, dar dumneavoastră aţi impus acea taxă hulită în întreaga ţară. Răspunsul primarului : Dumneavoastră consideraţi că acum mi-aţi pus o întrebare ? Sau : în cadrul unui interviu televizat, actorul Paul Newman a atins pe neaşteptate şi un subiect foarte sensibil pentru el, moartea fiului său. Dorind deopotrivă să-l facă pe Newman să spună cât mai mult despre acest subiect, dar şi să-şi arate compasiunea, reporterul formulează o întrebare prin care n-a obţinut nici una, nici alta : Poate fi ceva mai rău decât pierderea unui copil ? Nu cred – a răspuns Paul Newman şi n-a mai dezvoltat subiectul. Poate fi imaginat un alt răspuns la aşa întrebare ? Greu de crezut, drept pentru care nici nu trebuia pusă.
- Nu încărca întrebarea cu detalii. Mulţi ziarişti formulează întrebări extrem de amănunţite, pentru a arăta interlocutorului că sunt bine documentaţi.

Aceasta este o capcană formidabilă pentru ziarişti. John Sawatsky, un ziarist canadian care a revoluţionat arta interviului, spune că Bill Clinton n-ar fi ajuns niciodată preşedinte dacă la o importantă emisiune TV, difuzată în prima sa campanie electorală pentru preşedinţie, un ziarist nu i-ar fi pus o „întrebare încărcată". Clinton era atunci guvernator de Arkansas şi o femeie, Jennifer Flowers, îl acuza că fuseseră amanţi vreme de 12 ani. Reporterul întreabă : Este adevărat că aţi avut o relaţie de 12 ani cu Jennifer Flowers ? Clinton răspunde : Aceasta e o minciună ! – şi a ieşit apoi preşedinte. Opt ani mai târziu, în timpul scandalului Lewinsky, Clinton e nevoit să recunoască în faţa anchetatorilor că a avut o relaţie cu Flowers, dar a respins faptul că ar fi minţit cu opt ani în urmă. De ce ? Pentru că relaţia cu Flowers a durat doar 9 ani, nu 12.

- Nu folosi „cuvinte-trăgaci". „Cuvintele-trăgaci" sunt acelea care riscă să stârnească furia sau reacţii necontrolate din partea interlocutorului. Acestea arată ostilitatea ziaristului faţă de intervievat şi îi reduc şansele să afle informaţii pe care le-ar afla dacă ar evita astfel de cuvinte. Exemplu : afli că guvernul a alocat 1 milion de dolari pentru un proiect, dar ai documente din care rezultă că proiectul a costat doar jumătate. Ajungi să discuţi cu ministrul responsabil. O „întrebare-trăgaci" ar suna aşa : Cum s-a comis această fraudă ? El îţi va spune că nu e nici o fraudă, că eşti tendenţios sau ai propria agendă politică, că eşti în slujba opoziţiei. Mai recomandabilă este o întrebare neutră : Ce s-a întâmplat cu restul de bani ? Sau şi mai bine, mai neangajant pentru ziarist : Dumneavoastră ce credeţi că s-a întâmplat cu restul de bani ?

- Nu pune întrebări de tip închis, la care se răspunde prin „da" sau „nu". Exemplul Clinton de dinainte e relevant. Mai sunt şi altele. Un ziarist american a discutat cu Mira Markovici, soţia lui Slobodan Miloşevici, şi tot interviul a constat numai în întrebări de genul : Există purificare etnică în Kosovo ? Admiteţi că au loc atrocităţi comise de sârbi în Kosovo ? Când veţi opri uciderea kosovarilor albanezi ? Răspunsurile au fost pe măsură : Nu. Este o minciună. Nu e adevărat. Ziaristul a pus acele întrebări închise pentru că erau dure şi îl ajutau să-şi exprime propriile prejudecăţi. Dar informaţii nu a primit. Altfel ar fi stat lucrurile dacă ar fi pus-o pe Mira Markovici să povestească ce crede ea că se întâmplă în Kosovo şi apoi să o confrunte cu fapte deja cunoscute.

- Pregăteşte-ţi cu precauţie întrebările sensibile astfel încât interlocutorii, mai ales cei ostili, să nu poată evita răspunsul. Un exemplu magistral dintr-un interviu luat senatorului Ted Kennedy, despre care circulau zvonuri că ar avea serioase probleme matrimoniale. Prima întrebare : Până unde credeţi că trebuie să meargă presa cu separaţia dintre viaţa publică şi cea privată a unui demnitar? Kennedy a răspuns că înţelege rolul presei într-o societate democratică şi, în consecinţă, un demnitar trebuie să răspundă şi la întrebările referitoare la viaţa privată. Şi a urmat a doua întrebare : Cum arată acum situaţia dumneavoastră matrimonială? Kennedy a căzut în capcană şi a trebuit să răspundă.

La finalul interviului, întreabă-l pe interlocutor dacă mai are ceva de adăugat. Nu de puţine ori va spune lucruri la care nu te-ai gândit. Dacă sunt întrebări la care nu a răspuns sau a răspuns neconvingător, arată-ţi discret dezamăgirea că nu le-ai lămurit şi pe acestea. Îl atenţionezi astfel că materialul tău s-ar putea să fie critic, dar că vina va fi în bună măsură a lui. Şi cere-i permisiunea să-l mai contactezi pentru eventuale precizări sau pentru lămuriri suplimentare: asta îţi

poate lăsa uşa deschisă chiar şi după ce materialul va fi apărut. Dacă ai fost onest atunci când l-ai scris, „ţintei" îi va fi greu să te acuze de incorectitudine şi, cel mai probabil, o vei putea căuta şi a doua oară.

7. Plasarea investigaţiei în context

Logica fiecărui caz pe care jurnalistul de investigaţie îl documentează trebuie să ducă undeva, dincolo de simpla transmitere a informaţiei în sine. Ziaristul nu povesteşte un simplu fapt, fie el bine şi din greu documentat. Mesajul investigaţiei jurnalistice este că :

Un lucru atât de grav pentru comunitate sau pentru o parte a acesteia se poate petrece fără ca autorităţile să ştie sau să reacţioneze ori fără să aibă vreun interes să elimine acel rău.

Dincolo de un abuz oarecare stau :

- mecanismul prin care el devine posibil ;
- o gaură în sistemul legislativ ;
- paralizia aparatului de Justiţie ;
- înseşi autorităţile care provoacă, tolerează sau instituţionalizează pur şi simplu abuzul.

Jurnalistul de investigaţie trebuie să nu uite că scrie pentru a-şi pune la curent cititorii cu ceea ce se întâmplă „în spatele cortinei", iar investigaţia sa, prin cazul particular pe care-l aduce în discuţie, trebuie să denunţe un fenomen (social, economic, politic etc.) care influenţează nefast viaţa comunităţii. Chiar şi atunci când „atacă" excepţiile, jurnalismul de investigaţie vizează o problemă de igienă socială.

Desigur, situaţiile punctuale prezentate uneori de ziarişti pot îndreptăţi întrebarea: respectivul caz este sau nu relevant pentru un întreg fenomen? Răspunsul, de cele mai multe ori, este da. Atunci când un jurnalist de investigaţie scormoneşte, de pildă, în activitatea unui demnitar şi scoate la lumină fraude economice, nu înseamnă neapărat că fraudele demnitarilor sunt un adevărat fenomen. Dar el spulberă astfel, prin ancheta sa, ideea că orice infractor poate, în baza jocului politic, să acceadă la o demnitate publică şi previne în consecinţă un fenomen nefast.

În general, în cursul unei investigaţii, jurnalistul trebuie să evalueze şi amploarea pe care o au consecinţele faptelor pe care le anchetează.

Iată câteva întrebări prin care îşi poate ancora investigaţia într-un context mai larg, sporind astfel anvergura subiectului şi valoarea articolului:

- În ce măsură este posibil ca faptul despre care relatezi să se mai fi petrecut?
- Care este sistemul conjunctural care favorizează astfel de fapte?
- Mecanismul faptelor pe care le investighezi este accesibil şi altora decât „ţintei" tale? Cui?
- Cum ai putea verifica dacă nu procedează şi alţii la fel ca şi „ţinta" ta?
- Cine sunt cei care suportă consecinţele faptelor pe care le investighezi? Cât de mulţi sunt ei? Cunosc ce li se întâmplă? Dacă da, ar fi dispuşi să coopereze în extinderea investigaţiei?
- Cum poate fi lărgit sistemul surselor care te-au ajutat în anchetarea situaţiei particulare?
- În ce măsură legislaţia (sau golurile legislative) favorizează starea de fapt pe care o dezvălui?
- Există date statistice sau evaluări făcute de experţi în care situaţia despre care scrii să se poată încadra? Dacă da, ce relevă aceste statistici?

Sunt doar câteva întrebări cu ajutorul cărora jurnalistul îşi ridică ochii din dosarul care s-a adunat în urma anchetei sale şi priveşte lucrurile în ansamblu.

Exemplu

Prezentăm aici un „caz-şcoală" de abordare a faptelor izolate, în care miile de cazuri configurau un fenomen de amploare. E vorba de retrocedarea terenurilor agricole (celebra Lege 18), care a mâncat, la începutul anilor '90, multe luni din activitatea jurnaliştilor de investigaţie.
În primii ani după trecerea la punerea în aplicare a legii, Judecătoriile şi Tribunalele au fost luate cu asalt : ţăranii se judecau fie între ei, fie cu primarii şi secretarii comunali responsabili cu reîmproprietăririle. Populistă, pe alocuri arbitrară şi părtinitoare, legea cu pricina lăsa loc la atâtea interpretări în teren încât doar Justiţia mai putea delibera în fiecare din miile de situaţii concrete. Comisiile de punere în aplicare a legii profitau de ambiguităţile acesteia şi nu se dădeau în lături de la nici un abuz, acolo unde simţeau că se pot ascunde în spatele vreunui paragraf. Mulţi ţărani s-au simţit nedreptăţiţi, atât de către aceste comisii, cât şi de către Justiţie. Urmarea a fost că ei au luat cu asalt redacţiile ziarelor - mai ales ale celor locale -, sperând că publicarea „hoţiilor" pe care le reclamau îi va ajuta să-şi găsească dreptatea. Ani la rând, jurnaliştii s-au aplecat asupra câtorva mii de astfel de cazuri, scriind articole, de cele mai multe ori bine documentate, despre abuzuri flagrante. Articole pe care nu le mai citea nimeni.

N-a existat însă, din punct de vedere jurnalistic, nici o abordare de ansamblu a acestei chestiuni : cu 5-6 exemple concrete, din zone diferite ale ţării, disecând metodele prin care primarii, secretarii comunali sau chiar salariaţi ai prefecturilor îşi permiteau să interpreteze legea după bunul lor plac. N-a demontat nimeni mecanismul juridic concret prin care toţi aceştia reuşeau să se pună la adăpost de răspunderea penală, în cazurile în care abuzurile lor erau anulate de Justiţie. Când şi când, problema era dezbătută în vreun editorial. Cât despre autorităţi, acestea ignorau fenomenul, pe care poate îl şi prevăzuseră, dat fiind caracterul politic al modului cum fusese alcătuită legea.
După ani de zile, redacţiile au încetat să se mai preocupe de sesizările ţăranilor, iar ziariştii au abandonat fenomenul : nimeni nu se pricepuse să-l abordeze într-un mod profesional.

8. Redactarea

a) *Particularităţi de redactare a investigaţiei jurnalistice*

Nu insistăm asupra regulilor de redactare a feluritelor specii jurnalistice. Vom ridica doar câteva probleme de

punere în text specifice jurnalismului de investigaţie, bazate atât pe necesitatea jurnalistului de a se face bine înţeles în articolul său, cât şi pe experienţa presei româneşti de după 1989.

Un articol de investigaţie este, în general, mai dificil de redactat decât oricare altul. Pe de o parte, pentru că jurnalistul gestionează o cantitate mare de informaţii care depind logic unele de altele, iar el trebuie să decidă ce anume, din multitudinea de amănunte, va păstra şi ce nu. Pe de altă parte, dat fiind că jurnalistul prezintă situaţii îndeobşte complicate, el trebuie să fie preocupat, de-a lungul întregului text, să se facă înţeles de cititor : să „traducă" eficient o situaţie complexă în limbajul omului obişnuit.

Vom enumera câteva reguli care să-i fie de ajutor atât în a-şi gestiona el însuşi informaţiile de-a lungul articolului, cât şi în a fi lizibil şi convingător în faţa publicului :

- Interesul pentru un articol de investigaţie este strâns legat de proximitatea relaţiei dintre cititor şi subiectul articolului. Formulează problema încă din primele fraze, pentru a-ţi face atent cititorul şi a-l ajuta să se poziţioneze faţă de chestiune. Abia apoi vei trece la demonstrarea a ceea ce ai enunţat.
- Un bun început poate fi cel care pleacă de la consecinţele provocate de situaţia pe care ai investigat-o. Astfel, omul află din capul locului ce pierde prin acea stare de fapt şi-ţi va urmări cu interes raţionamentele ca să vadă dacă lucrurile stau într-adevăr aşa.

- Încearcă să-ţi legi investigaţia de evenimentul cel mai recent care ar putea avea legătură cu ea. Un material cât mai „la zi" e mult mai convingător decât o istorie petrecută într-un timp pe care cititorul îl percepe vag.
- Fă-ţi de la bun început (poţi chiar să desenezi) o schemă a ideilor pe linia cărora îţi vei susţine punctul de vedere. Îţi va fi mult mai uşor să respecţi firul logic al articolului.
- Explică, explică, explică. Vreme de câteva săptămâni sau luni te-ai familiarizat cu numele, funcţiile, combinaţiile tuturor celor implicaţi în investigaţia ta – aşa că ţi se pare normal să nu faci confuzii. Însă cititorul află despre toate acestea pentru prima dată. Iar dacă Ion Icsulescu, despre care scrii, nu este o persoană de notorietate, e bine să-i reaminteşti cititorului, de-a lungul articolului, cine este Icsulescu şi ce funcţie are.
- Evită informaţiile care nu au greutate în schema logică a articolului. Un articol aglomerat cu informaţii nerelevante, departe de a dovedi cât de „expert" este jurnalistul, face textul greoi şi uneori ilizibil de-a binelea.

- Atunci când foloseşti termeni tehnici sau cuvinte din jargonul vreunei profesii, explică întotdeauna ce anume înseamnă fiecare. În general, e bine să recurgi la astfel de termeni doar atunci când nu ai încotro.
- Articolul de investigaţie nu e un rechizitoriu. Foloseşte formulările juridice cu zgârcenie şi doar atunci când poţi cita vreun document sau vreo persoană îndreptăţită să le facă. Mai bine prezintă faptele aşa cum s-au petrecut, accentuând prejudiciile de orice natură care decurg din ele. Cititorul va judeca şi va delibera în mod cert, iar el are propriile lui formulări juridice, formulări pe care tu nu ai avea curajul să le scrii niciodată.
- Nu face de unul singur încadrări specifice Justiţiei. Nu uita : ca jurnalist, constaţi, nu condamni !
- Fii dur nu atât în formulări, cât în a prezenta faptele nude şi detaliile necruţătoare.
- Atunci când citezi (vreo sursă sau chiar „ţinta"), mărgineşte-te la ceea ce are legătură cu (confirmă sau infirmă) raţionamentul tău. Citatele lungi sunt plictisitoare. Poţi, pe alocuri, să iei iniţiativa şi să rezumi (fără ghilimele, se-nţelege) o parte din citat.
- Tonul : fii ponderat, evită invectivele, întrebările retorice, registrul inchizitorial, indiferent cât de revoltătoare este situaţia pe care o dezvălui. S-a constatat că jurnalistul care se indignează „zgomotos" în textul său ştirbeşte dreptul cititorului de a se indigna la lectură.

- Comentează doar atunci când este cazul. Anunţă când presupui sau îţi dai cu părerea, nu-ţi prezenta propriile opinii drept certitudini. În definitiv, scrii un articol de investigaţie, nu un editorial.
- Sparge textul cu mai multe subtitluri, iar fiecare dintre acestea să formuleze, lapidar, o idee din articol. Ele îţi articulează textul şi te ajută să-i pui în valoare logica. Iar pe cititor îl vor ajuta să citească mai uşor şi să-ţi urmărească raţionamentul.
- Atunci când situaţia despre care scrii e atât de complexă încât simpla ei relatare este greu de urmărit, desenează-o : nu te sfii să faci şi să publici scheme grafice care să reprezinte vederea de ansamblu asupra problemei pe care o abordezi.
- Dacă ai posibilitatea, iar materialul, prin bogăţia informaţiilor, se pretează la aşa ceva, nu ezita să casetezi unele detalii, astfel încât investigaţia să fie o colecţie de titluri care se susţin unele pe altele. O atare redactare este foarte accesibilă cititorului.
- Foloseşte-te de facsimile şi fotografii relevante, fără să aglomerezi însă pagina cu astfel de ilustraţii.

Acestea ar putea fi câteva reguli care trebuie avute în vedere la punerea în text a unei investigaţii jurnalistice. Reguli generale. Căci dincolo de ele apar cazurile particulare, de la articol la articol, iar acolo doar inspiraţia şi experienţa jurnalistului pot aduce o soluţie de redactare adecvată. Adică forma cea mai sugestivă şi mai simplă de a-i prezenta cititorului, pe înţelesul său, o situaţie complexă.

b) *Impasuri de la zvon la redactare*

Spuneam într-un capitol anterior că unul dintre obstacolele des întâlnite într-o investigaţie jurnalistică este lipsa unei probe scrise care ar trebui să stea în spatele unei verigi importante din lanţul de informaţii. Într-o atare situaţie, jurnalistul are două opţiuni : fie abandonează investigaţia, sub motivul că nu-şi poate proba afirmaţiile ; fie găseşte o soluţie la redactare.

Important : atunci când jurnalistul nu deţine o probă concretă cu privire la informaţia sa şi se aventurează, cu toate acestea, să o publice, el trebuie să aibă măcar convingerea intimă – verificată din cât mai multe surse orale posibile – că lucrurile stau aşa cum le relatează.

Problema apare în faţa foii albe de hârtie sau în faţa monitorului computerului : ai aşezat o frază după alta,

fiecare dintre afirmaţiile (grave) pe care le faci are în spate câte o sursă scrisă – un document, o fotografie, o declaraţie fără echivoc a unei surse orale care şi-o asumă. În logica lucrurilor, apare informaţia pe care nu o poţi proba, dar peste care nu poţi trece, pentru că de ea depinde construcţia argumentelor tale. Există câteva posibilităţi – dintre care vom aminti două – de a salva prin redactare un gol apărut în lanţul de informaţii.

1. Prima metodă este de a relata amănunte relevante care să sugereze cititorului cum stau lucrurile în acea situaţie punctuală.

   Luăm la întâmplare un exemplu banal : informaţia pentru care bagi mâna în foc este că, cu o oră înaintea unei licitaţii bănuite a fi fost trucată, şeful comisiei de licitaţii a avut o întâlnire confidenţială cu omul de afaceri suspectat că ar fi câştigat-o fraudulos. Ca jurnalist nu ai cum să probezi această întâlnire, nici o sursă nu se aventurează să-şi asume public răspunderea pentru această informaţie, iar tu prevezi că atât „ţinta" (şeful comisiei), cât şi omul de afaceri vor infirma.

   Dacă „ţinta" este luată prin surprindere, iar reacţia ei este relevantă, problema jurnalistului poate fi rezolvată la redactare. Astfel, ziaristul poate relata

că există indicii serioase conform cărora o astfel de întâlnire a avut loc şi poate reda reacţia „ţintei" : *Contactat pentru a confirma sau infirma întâlnirea cu omul de afaceri X, şeful comisiei de licitaţii a avut nevoie de jumătate de minut pentru a se hotărî să răspundă. „Da' ce treabă are presa cu licitaţia asta ?" – a fost singura declaraţie pe care am obţinut-o de la el în legătură cu această afacere.*

Relatând această atitudine, care aproape confirmă informaţia, jurnalistul îi lasă cititorului libertatea de a trage el însuşi concluzia justă, fără să se expună afirmând sus şi tare că întâlnirea cu pricina a avut loc.

Aici trebuie subliniat că aceste metode trebuie folosite cu măsură : oricât de relevante, amănuntele rămân amănunte, ele acoperă spaţii înguste în lanţul de informaţii, iar articolul trebuie să fie susţinut în liniile sale de forţă cu probe aflate deasupra oricărui dubiu.

2. O altă cale de a suplini golul din probatoriul lanţului de informaţii este specularea contradicţiilor flagrante din declaraţiile surselor oficiale pe care le contactezi. În general, când ai o informaţie furnizată de o sursă anonimă de încredere şi nu ai nici o altă probă, evaluează sursele oficiale care sunt îndrituite să ştie şi să facă declaraţii cu privire la situaţia pe care o investighezi. Contactează-le pe toate şi cere-le punctul de vedere. Ai putea avea surpriza să constaţi că se contrazic pe un subiect care este, în definitiv, obiectul muncii fiecăreia dintre ele. Dacă eşti sigur pe informaţie, ai „salvat-o" la redactare : nu ezita să redai declaraţiile surselor oficiale, accentuându-le cotradicţiile. Pentru cititor, faptul că aceste declaraţii se bat cap în cap este la fel de relevant ca şi o probă materială.

Aici e nevoie însă de perspicacitate : trebuie să alegi în mod adecvat pe cine contactezi mai întâi. Apoi trebuie să te mişti repede, aşa încât cei contactaţi să nu aibă timp să comunice între ei şi să cadă de acord asupra unei minciuni, care să devină mai apoi punctul de vedere oficial.

Capitolul III

Deontologia investigației jurnalistice

Credibilitatea unui organ de presă nu se joacă doar la capitolul ştiri. Articolele de investigaţie sunt pentru receptor un adevărat barometru în a aprecia cum se poziţionează publicaţia preferată în sistemul social. Vrem sau nu, un cititor deprins cât de cât cu presa ultimilor ani îşi pune tot mai des un set de întrebări pe baza cărora evaluează obiectivitatea publicaţiei din care-şi ia informaţia :

- De ce este publicată această investigaţie jurnalistică abia acum, când ea vizează un fapt oarecum notoriu, petrecut în urmă cu câţiva ani ?
- De ce investigaţia relatează faptele unilateral, adică „ţintele" fac parte doar dintr-o „tabără" (politică, de afaceri etc.) ?
- De ce publicaţia a început o campanie de presă, a dezvăluit câteva lucruri grave, dar, când să ajungă la capătul afacerii, a tăcut brusc, pentru ca apoi paginile sale să se umple de reclamă ?

- De ce sunt prezentate dosare întregi cu documente, dar personajul devenit „ţintă" nu este întrebat niciodată nimic? Şi tot aşa.

Răspunsurile pe care receptorul le găseşte la aceste întrebări îl ajută să aprecieze, din punctul său de vedere, cât de onestă este informaţia pe care o obţine. Căci, uneori, chiar o investigaţie bine documentată şi susţinută cu probe „beton" mai are ceva cale de făcut până să devină credibilă.

1. Buna-credinţă

a) *Îndreptăţirea demersului jurnalistic*

Maniera în care jurnalistul abordează subiectul său trebuie să-i inspire receptorului o anume încredere: acesta să fie convins că, prin demersul său, ziaristul nu are alt deziderat decât informarea promptă şi onestă, în interesul exclusiv al publicului. Sunt puţini patronii de publicaţii şi editorii care cred în acest principiu oarecum idealist. Dar tocmai această atitudine ar putea fi explicaţia lipsei de credibilitate de care suferă segmente întregi din mass-media române. Cei mai mulţi jurnalişti

sunt convinşi că o bună documentare e suficientă pentru a asigura credibilitatea articolului. Şi exclud suspiciunile receptorului cu privire la buna-credinţă.

În general, un demers jurnalistic poate fi socotit îndreptăţit dacă:

- vizează un interes public legitim, o chestiune care afectează o comunitate largă;
- nu se aventurează în procese de intenţie, ci se sprijină pe fapte concrete;
- articolul este publicat imediat ce jurnalistul şi-a verificat informaţia primară, şi nu în urma unor calcule de oportunitate, care nu au nici o legătură cu interesul de a informa cu promptitudine publicul;
- urmăreşte subiectul până la capăt, indiferent cât de importante sunt persoanele implicate în logica investigaţiei, indiferent cât de mare este funcţia „ţintei" aflate la capătul afacerii şi indiferent de „tabăra" din care aceasta face parte.

Respectarea unor astfel de reguli îi poate conferi jurnalistului dreptul de a se socoti de bună-credinţă, adică preocupat exclusiv de informarea publicului său.

Sigur, nu e nici un secret că uneori, mai ales în presa locală, patronii organelor media folosesc secţiile de

investigaţie pentru a-şi zdrobi adversarii - politici sau de afaceri - prin anchete a căror documentare este, de obicei, deasupra oricărei îndoieli. De cele mai multe ori însă, cititorul poate fi cu greu convins că mecanismul care a stat la baza declanşării investigaţiei funcţionează după raţiuni exclusiv profesionale. Astfel de cazuri sunt foarte frecvente îndeosebi în anii electorali, când este realmente dificil să eviţi suspiciunile privind onestitatea şi caracterul dezinteresat ale unei investigaţii.

b) *Etica în relaţiile cu „ţinta"*

Am stabilit anterior că jurnalistul de investigaţii constată, nu deliberează şi condamnă. Oricât de revoltătoare poate fi informaţia dezvăluită de ziaristul de investigaţie, este absolut obligatorie prezentarea punctului de vedere al „ţintei". Două sunt motivele pentru care jurnalistul trebuie să facă acest lucru:

- Nu rare sunt cazurile când o discuţie cu „ţinta" clarifică acţiunile acesteia şi chiar infirmă informaţia preliminară care părea la un moment dat veridică şi greu de contrazis. Argumentele „ţintei" pot lăsa pur şi simplu investigaţia fără obiect, iar jurnalistul de bună-credinţă este preocupat să prezinte modul în care stau lucrurile şi nu să înfunde pe cineva cu orice preţ.

- Prezentarea punctului de vedere al „ţintei" dovedeşte cititorului atât preocuparea jurnalistului de a afla cum s-au petrecut faptele, cât şi respectul pentru dreptul fiecăruia de a se apăra. În plus, jurnalistul se pune oarecum la adăpost de un eventual drept la replică, pe care „ţinta" i l-ar putea trimite ulterior, şi chiar de o eventuală acţiune în Justiţie.

Cât priveşte dreptul la replică, jurnalistul nu este obligat să ţină cont de el în absolut toate cazurile. El poate refuza publicarea replicii „ţintei", de obicei după consultarea cu editorul, în următoarele cazuri:

- Replica „ţintei" nu infirmă informaţiile publicate în articol şi nici nu oferă explicaţii concludente. Numeroase sunt cazurile - îndeosebi când astfel de replici vin de la autorităţi publice - în care justificările acestora sunt pline de generalităţi şi evită să abordeze tocmai miezul chestiunii asupra căreia s-a aplecat jurnalistul.
- „Ţinta" a refuzat din capul locului să-şi exprime punctul de vedere în decursul investigaţiei şi cere dreptul la replică după publicarea articolului. De obicei, într-o atare situaţie jurnalistul menţionează, la finalul articolului său, refuzul „ţintei". Dacă însă, după publicarea materialului, dreptul la replică al

„ţintei" aduce explicaţii solide care infirmă faptele grave vizate de investigaţie, jurnalistul este obligat, de dragul adevărului şi al bunei informări a cititorilor, să publice o astfel de replică, rămânând să-şi explice lui însuşi refuzul iniţial al „ţintei" de a coopera.

2. Etica în relaţiile cu sursele

Jurnalistul nu trebuie să fie onest doar faţă de receptor şi faţă de „ţintă". Cei pe care el îi foloseşte, sub o formă sau alta, ca surse orale sunt încurajaţi, îndeobşte, de încrederea pe care atitudinea jurnalistului le-o inspiră. Ziaristul trebuie să aibă şi aici câteva reguli prin care să gestioneze cu bună-credinţă relaţiile cu sursele sale.

a) *Protejarea surselor.*
Angajamentele luate faţă de surse

Iată câteva lucruri care „nu se fac" atunci când foloseşti informaţii preluate de la surse orale :

- Nu atribui niciodată sursei tale o altă calitate decât cea pe care o are, în dorinţa de a demonstra publicului că ai apelat la experţi.

- Nu atribui sursei presupunerile şi comentariile tale. Fii riguros atunci când o citezi, fii atent cum reformulezi atunci când îi rezumi afirmaţiile fără ghilimele.
- Nu scoate din context afirmaţii ale sursei dacă acest fapt este de natură să altereze sensul celor declarate de aceasta.
- În cazul că ai căzut de acord cu sursa că unele informaţii pe care ţi le-a dat sunt *off the record*, nu-ţi încălca niciodată promisiunea. Mai bine fii precaut atunci când negociezi cu sursa decât să nu respecţi înţelegerea cu aceasta.
- Nu divulga niciodată numele sursei de la care ai reuşit să „smulgi" informaţia abia după ce i-ai promis anonimatul.
- Atunci când sursele tale sunt în pericol de a fi deconspirate, nu le abandona. Ajută-le. Un artificiu la redactarea articolului, prin care să sugerezi că informaţia vine dintr-o altă zonă decât cea pe care ai explorat-o, îi va deruta pe cei interesaţi să-ţi identifice sursa. Aceasta pentru că, deseori, autorităţile sunt mai preocupate să identifice sursa scurgerii de informaţii decât să ia vreo măsură care să stopeze abuzul despre care se relatează în articolul de investigaţie.

- Nu accepta niciodată vreun avantaj material, cât de modest, de la sursele tale. Ai putea fi acuzat că un banal prânz, luat împreună cu aceasta, a fost prețul pe care sursa ți l-a plătit pentru a publica o investigație care-i servește interesul.

Aceste reguli trebuie să fie de la sine înțelese în activitatea unui jurnalist de investigație, dependent mereu de încrederea surselor sale. Ele stabilesc raportul dintre jurnalist și sursă și asigură cadrul în care fiecare din cei doi își face treaba.

b) *Etica investigației sub acoperire*

Am stabilit, în capitolul despre investigația sub acoperire, că scopul acestei tehnici este de a-l ajuta pe jurnalist să vadă cu ochii lui ceea ce se petrece într-un câmp de investigație în care altminteri nu are acces. Regulile pe care le-am amintit acolo țin însă mai mult de succesul operațiunii decât de onestitatea demersului.

Din punct de vedere deontologic, jurnalistul care face o investigație sub acoperire are de urmat o regulă de fier : *Nu fi provocator*. Numai dacă el poate respecta din capul locului această regulă poate trece la acțiunea în sine. Dat fiind că o astfel de documentare presupune

elaborarea unei situații în care ziaristul urmează să intre incognito, granița dintre scenariu și provocare e adesea șovăielnică. Jurnalistul nu trebuie să uite că el intră în acea situație ca să constate ceva anume, nu să comită el însuși sau să provoace pe altcineva la o ilegalitate. De asemenea, scenariul pe care el îl anticipează trebuie să fie unul firesc, în care sursele și „ținta" să reacționeze „natural", conform informațiilor primare. Dacă jurnalistul își provoacă și își împinge, cu orice preț, protagoniștii către o anumită reacție, el nu mai poate relata despre cum se petrec de obicei lucrurile în acel sistem.

Nu mai vorbim de cazurile în care ziaristul de investigații comite el însuși o ilegalitate doar din dorința de a crea o situație în care realitatea să se supună punctului său de vedere.

3. Campania de presă

Șirul de investigații jurnalistice de-a lungul cărora ziaristul urmărește cu tenacitate un subiect pe care-l dezvoltă și care se numește campanie de presă presupune o motivație aparte. Aceasta pentru că, spre deosebire de investigația simplă, campania de presă solicită resurse considerabile de timp și efort, spațiu

editorial din belşug, implicarea unui număr mai mare de oameni. Miza unei asemenea desfăşurări de forţe trebuie să fie consistentă şi ea nu este justificată, sub aspect profesional, decât de legitimitatea demersului şi de importanţa deosebită pe care subiectul o prezintă pentru comunitate. Aceasta în condiţii normale.

a) *Campania interesată*

Serioase probleme de etică ridică însă campania de presă care are alte priorităţi decât informarea promptă şi onestă a receptorului şi are drept scop principal crearea unei presiuni mediatice menite să slujească unor cercuri de interese. Despre etica unor astfel de acţiuni vorbim în acest capitol. Cu atât mai mult cu cât, într-o astfel de campanie, calul de bătaie este departamentul de investigaţii al publicaţiei.

Într-o campanie de presă în care iniţiativa nu a aparţinut jurnalistului care face investigaţiile, acesta trebuie să-şi pună de la bun început câteva probleme :

- Acţiunea lui e în conformitate cu dezideratul profesiei sale de a se afla în slujba comunităţii ? În ce măsură dezvăluirile sale răspund nevoii de informare a acesteia ?

- Care sunt celelalte interese pe care campania sa, prin presiunea mediatică, le slujeşte ?
- Cine şi ce anume are de câştigat din campania sa ? Cine şi ce are de pierdut ?
- Nu cumva investigaţia e folosită ca formă mascată de şantaj ?
- Nu cumva interesele pe care investigaţia sa le favorizează contravin, în final, interesului comunităţii ?

Putem cita un astfel de exemplu recent, în care mai multe cotidiene româneşti s-au angajat simultan într-o campanie de presă vizând modul în care au fost privatizate două rafinării. De fapt, unele ziare denunţau ilegalităţi despre o anume rafinărie, iar celelalte, despre cea de-a doua. Jurnaliştii au prezentat surse scrise indubitabile care le probau fiecare afirmaţie, aşa că din acest punct de vedere documentările erau „beton".

Poziţia cu adevărat onestă, care i-ar fi pus pe jurnalişti la adăpost de suspiciunea de a fi servit interese oculte, era prezentarea lucrurilor până la capăt, în ansamblu : în spatele „scenei" se purta un veritabil război al petrolului între două grupuri de interese care se luptau în perspectiva privatizării celei mai mari societăţi de producere şi distribuţie a produselor

petroliere. Publicaţiile s-au lăsat angajate în această dispută, fiecare de pe poziţii adverse. În ce măsură au influenţat campaniile de presă respective deciziile privind privatizarea? Şi în ce măsură aceste decizii au fost în interesul comunităţii? Sunt întrebări la care jurnalistul ar trebui să găsească pentru sine un răspuns, într-o meserie în care multe se sprijină pe conştiinţa şi onoarea sa.

b) *Libertatea de a spune „nu". Autocenzura*

O dată găsite răspunsurile la întrebările ce vizează onestitatea demersului său, jurnalistul trebuie să aleagă. Nu există mai mult de două variante:

- Intră în acest joc şi „produce" documente şi dovezi în sprijinul anchetei sale, fără să-i pese dacă interesele care se ascund în spatele acesteia contravin intereselor comunităţii. Într-un asemenea caz, el trebuie să se obişnuiască cu gândul că a devenit o simplă rotiţă a unui mecanism de presiune sau chiar de şantaj. Şi trebuie să găsească locul în care-şi va aşeza cititorul în această afacere şi să mai evalueze o dată prioritatea pe care acesta o merită într-un demers de presă onest. Nu-i va fi uşor.

- Refuză să se implice într-o investigaţie de a cărei bună-credinţă nu este convins - cu riscurile ce pot uneori apărea în relaţia sa cu editorul.

Codurile deontologice funcţionale în ţările cu tradiţie în presa liberă prevăd, din acest punct de vedere, aşa-numita *clauză de conştiinţă*, adică libertatea jurnalistului de a spune „nu". Iar aceste coduri se referă nu doar la jurnalişti, ci şi la editori şi la patronii instituţiilor media, care au datoria să respecte dreptul ziaristului de a refuza să-şi trădeze propriile convingeri cu privire la situaţia pe care o investighează.

Dar cazurile în care jurnalistul de investigaţie îşi face scrupule etice nu se referă doar la „comenzile" pe care le poate primi. În egală măsură, lucrurile pot sta oarecum invers: jurnalistul are subiectul, a identificat căile prin care îl poate documenta, interesul este unul imperativ pentru receptor, dar editorul refuză - din considerente extraprofesionale - să publice articolul. În general, jurnaliştii cu ceva experienţă „citesc" imediat şi evită subiectele pe care editorul sau patronul publicaţiei, dintr-un motiv sau altul, nu le agreează. Fenomenul se numeşte *autocenzură* şi este cu atât mai nociv cu cât subiectele evitate sau abandonate sunt de importanţă vitală pentru comunitate. De fapt, e şi

situaţia cea mai des întâlnită în departamentele de investigaţie ale publicaţiilor şi este cu atât mai sâcâitoare cu cât jurnalistul chiar nu are cum să o combată altfel decât găsindu-şi un alt loc de muncă. În plus, autocenzura îşi pune amprenta pe profesionalismul jurnaliştilor, mai ales când este vorba despre ziarişti tineri, ale căror reflexe de „investigatori" sunt încă în formare.

Capitolul IV

Jurnalişti în faţa Justiţiei

Prin însăşi natura meseriei lor, jurnaliştii de investigaţii sunt cei mai expuşi proceselor de presă, principalele acuzaţii ce li se pot aduce fiind acelea de insultă şi calomnie. În sistemul judiciar românesc, un proces de presă este imposibil de evitat dacă cineva nemulţumit de afirmaţiile unui ziarist ţine morţiş să-l intenteze. Şi aceasta pentru că, la începutul anilor '90, s-a renunţat ca plângerile pentru delicte de presă să mai fie adresate procurorului, care acţiona ca un filtru înainte ca dosarul să ajungă în instanţă. Acum, plângerile se fac direct la instanţă şi, oricât de nefondate ar fi motivele invocate împotriva ziaristului, procesul, cu tot ceea ce înseamnă asta, se judecă. Din acest motiv, este de recomandat ca ziariştii să se împace cu ideea că nu pot evita procesele şi să se aplece prioritar asupra maximizării şanselor de a le câştiga, atât prin modul în care îşi documentează şi redactează materialele, cât şi prin strategia de apărare în cazul în care procesul este intentat. Fără a avea pretenţia că epuizăm subiectul - au făcut-o alţii în lucrări de strictă specialitate -, vom examina succint chestiunea proceselor de presă atât prin prisma legislaţiei româneşti,

cât şi prin cea a jurisprudenţei Curţii Europene a Drepturilor Omului.

1. Infracţiuni prin presă

Deşi destul de fluidă la momentul redactării acestei cărţi, legislaţia românească în ceea ce priveşte delictele de presă şi-a păstrat în linii mari principiile care o guvernează. Astfel, insulta este definită ca fiind „atingerea adusă onoarei ori reputaţiei unei persoane prin cuvinte, prin gesturi sau prin orice alte mijloace, ori expunerea la batjocură". Iar calomnia este „afirmarea ori imputarea în public, prin orice mijloace, a unei fapte determinate privitoare la o persoană, care, dacă ar fi adevărată, ar expune acea persoană la o sancţiune penală, administrativă sau disciplinară ori dispreţului public". Există o amplă dezbatere, încă nesoluţionată, privind includerea delictelor de presă în sfera penală sau în cea civilă. Pentru scopurile lucrării de faţă, considerăm că decizia ce va fi adoptată în final este nerelevantă, câtă vreme destui ziarişti ar prefera, bunăoară, să stea câteva luni la închisoare decât să plătească daune civile egale cu salariul lor pe câţiva ani. Ne vom concentra, aşadar, pe mijloacele prin care un proces, fie el civil sau penal, poate fi câştigat de către ziarist, şi nu pe modul în care el îşi va plăti eventualele greşeli.

Un proces de insultă este perfect evitabil. E suficient ca ziaristul să-şi reprime dorinţa de a folosi epitete şi adjective dure, fie ele şi bazate pe o documentare care l-ar îndreptăţi să le folosească. O gestionare inteligentă doar a informaţiilor şi faptelor documentate poate face în aşa fel încât cititorul să fie cel căruia îi vine să caute epitetele şi adjectivele cuvenite. Lasă-i şi lui spaţiu să se revolte.

În ceea ce priveşte calomnia, lucrurile sunt un pic mai nuanţate, dat fiind că această infracţiune vizează afirmarea unor fapte determinate. În scopul evitării calomniei, ziaristul trebuie să folosească instrumente mult mai fine pentru a-şi cântări cuvintele. Şi aceste instrumente sunt întrebări de genul : „Am suficiente probe ca să fac această afirmaţie ? " sau : „Cât din ceea ce vreau să spun pot şi dovedi ? ". Ca şi în cazul insultei, evitarea unei condamnări se face prin prezentarea informaţiilor documentate, lăsând la latitudinea publicului să tragă concluzii cu valoare de judecată asupra lor.

Să luăm cazul unui ziarist care deţine documente din care rezultă că directorul unei bănci aflate în prag de faliment şi-a însuşit un milion de dolari din fondurile băncii pentru a-i folosi în uz personal – mai exact pentru

a-şi face o vilă. Documentele aflate în posesia ziaristului sunt copii după dispoziţii de plată din conturile băncii în contul personal al directorului şi facturi, datate în aceeaşi perioadă în care s-au făcut plăţile, pentru materiale de construcţii şi toate cele necesare unei locuinţe. Iată cum ar suna:

- *Insulta*: Bancherul X este un hoţ.
- *Calomnia*: Bancherul X a furat un milion de dolari din banca pe care o conducea ca să-şi ridice o vilă.
- *Faptele*: În cei trei ani cât X a condus banca, din fondurile acesteia s-au făcut viramente în contul său personal în valoare totală de un milion de dolari. În aceeaşi perioadă, pe strada Y, s-a ridicat o vilă estimată la aproape un milion de dolari, al cărei proprietar este bancherul X.

La o privire superficială, toate cele trei fraze spun cam acelaşi lucru. Mergem însă cu scenariul mai departe şi presupunem că bancherul nostru scoate la iveală un document din care rezultă că plăţile reprezentau o bonificaţie pe care Consiliul de Administraţie i-a aprobat-o pentru îndeplinirea anumitor criterii de performanţă. Ce i-ar aştepta pe ziariştii care ar fi scris prima şi a doua frază? Dacă nu o condamnare, aproape

sigură, în mod cert un proces dificil de insultă sau calomnie. Bancherul a demonstrat că nu e hoţ, iar banii nu erau furaţi, ci reprezentau o plată cuvenită, cel puţin aparent. Ziaristul care s-a rezumat însă doar la fapte nu numai că nu poate fi „agăţat" cu un proces, dar este liber să-şi dezvolte investigaţia, extinzând-o şi asupra membrilor Consiliului de Administraţie: Ce criterii de performanţă au fost stabilite? Meritau acestea plata unei asemenea bonificaţii? Au fost ele îndeplinite? De ce banca a ajuns totuşi în prag de faliment? Nu cumva deciziile Consiliului de Administraţie privind plata bonificaţiei reprezintă doar acoperirea formală, în hârtii, a unei fraude puse la cale de toţi cei care conduceau banca?

2. Jurisprudenţa europeană

În sistemul juridic românesc, preluat după cel francez, instanţa supremă este litera legii. Judecătorul nu are decât a examina în ce măsură o faptă poate fi sau nu încadrată în textul unei legi şi, în funcţie de constatările sale, pronunţă o condamnare sau o achitare. Bunăoară, dacă un ziarist afirmă despre un politician că e „idiot", are toate şansele să fie condamnat pentru

insultă, motivele pentru care a folosit acest epitet fiind îndeobşte considerate ca nerelevante.

În schimb, Curtea Europeană a Drepturilor Omului funcţionează după principiul de drept anglo-saxon, intitulat *common law*, prin care se atribuie valoare supremă nu atât unui anume paragraf de lege, cât precedentelor judiciare, adică hotărârilor anterioare ale Curţii Europene. În ceea ce priveşte problematica presei, Convenţia Europeană a Drepturilor Omului, care are caracterul unei legi, conţine un singur articol, numărul 10, cu două alineate. Primul consfinţeşte libertatea de exprimare şi cel de-al doilea reglementează condiţiile în care guvernele pot interveni în restrângerea acestei libertăţi. Iată-le :

Articolul 10

1. Orice persoană are dreptul la libertatea de exprimare. Acest drept cuprinde libertatea de opinie şi libertatea de a primi sau de a comunica informaţii ori idei fără amestecul autorităţilor publice şi fără a ţine seama de frontiere. Prezentul articol nu împiedică statele să supună societăţile de radiodifuziune, de cinematografie sau de televiziune unui regim de autorizare.
2. Exercitarea acestor libertăţi ce comportă îndatoriri şi responsabilităţi poate fi supusă unor formalităţi, condiţii, restrângeri sau sancţiuni prevăzute de lege, care constituie măsuri necesare, într-o societate democratică, pentru securitatea naţională, integritatea teritorială sau siguranţa publică, apărarea ordinii şi prevenirea infracţiunilor, protecţia sănătăţii sau a moralei, protecţia reputaţiei sau a drepturilor altora, pentru a împiedica divulgarea de informaţii confidenţiale sau pentru a garanta autoritatea şi imparţialitatea puterii judecătoreşti.

Se poate observa că, în vreme ce legislaţia românească defineşte în termeni foarte precişi ceea ce poate fi catalogat drept delict de presă, prevederile Convenţiei Europene a Drepturilor Omului enunţă doar nişte principii, lăsând la latitudinea judecătorului să aprecieze, în funcţie de context, în ce măsură un fapt de presă poate fi considerat sau nu delict.

Din anul 1994, România este semnatară a Convenţiei Europene a Drepturilor Omului. Aceasta înseamnă nu doar faptul că jurisprudenţa Curţii Europene a Drepturilor Omului (CEDO) este parte a dreptului intern, deci e obligatorie pentru instanţele româneşti, ci, mai mult, că ea prevalează asupra legislaţiei naţionale în cazul în care între cele două există contradicţii. Cu alte cuvinte, dacă folosirea de către un ziarist român a cuvântului

„idiot" la adresa unui politician poate fi sancţionată fără drept de apel ca insultă de către legea internă, sancţiunea poate fi considerată abuzivă de către CEDO, în condiţiile în care afirmaţia a fost făcută în circumstanţe similare cazului Oberschlick contra Austriei.

În anul 1997, liderul dreptei naţionaliste austriece, Jorg Haider, la vremea aceea guvernator al landului Carinthia, a afirmat că ar trebui comemorate nu doar victimele celui de-al doilea război mondial, ci şi soldaţii celui de-al treilea Reich, deoarece şi aceştia se jertfiseră pentru pace şi libertate. Ca reacţie la acel discurs, ziaristul Oberschlick a scris un comentariu în care a afirmat: „Nu credem că domnul Haider este nazist, ci este doar un idiot". Instanţele austriece l-au condamnat pe ziarist pentru insultă, pe considerentul că „insultele, denigrările şi limbajul care ofensează nu se pot bucura de o protecţie nelimitată deoarece nu aduc nici o contribuţie pozitivă la dezvoltarea politică a societăţii". Curtea Europeană a considerat însă că „articolul 10 nu protejează doar substanţa ideilor şi a informaţiilor exprimate, ci şi forma în care acestea sunt exteriorizate" şi a ţinut seama de faptul că afirmaţia ziaristului, deşi excesivă, a fost un răspuns la un discurs provocator al liderului politic. În consecinţă, CEDO a considerat injustă condamnarea ziaristului.

Jurisprudenţa CEDO stabileşte grade diferite de protecţie faţă de intervenţia presei pentru persoanele publice, în funcţie de poziţia lor. Cel mai puţin protejaţi sunt membrii guvernului şi politicienii, plecându-se de la considerentul că ei sunt cei care îşi aleg cariera politică şi, în consecinţă, se expun de bunăvoie examinării de către opinia publică şi, implicit, de către presă. În ceea ce-i priveşte, Curtea consideră ca fiind legitimă aproape orice „ingerinţă" în activitatea lor, inclusiv în cea privată, dacă ea poate avea relevanţă asupra faptelor publice ale acestora.

De un grad de protecţie sporit faţă de cel acordat politicienilor se bucură funcţionarii publici. Spre deosebire de politicieni, funcţionarii publici au nevoie de încrederea opiniei publice pentru a se achita de sarcinile lor, fiind astfel necesar să fie protejaţi de atacuri excesive care să-i vizeze.

De un grad şi mai sporit de protecţie se bucură magistraţii. Pe lângă aceeaşi nevoie a încrederii opiniei publice faţă de actul de justiţie, magistraţii, prin poziţia pe care o ocupă în societate, acţionează sub imperiul *obligaţiei de discreţie*, care îi împiedică să comenteze asupra treburilor publice şi să răspundă criticilor ce le sunt adresate. Un politician atacat poate oricând

organiza o conferinţă de presă în care să riposteze la atacuri, ceea ce unui magistrat îi este interzis.

În fine, cel mai protejat în faţa intervenţiei presei este cetăţeanul simplu, fără nici un fel de funcţie publică, dat fiind faptul că viaţa şi activitatea sa rareori reclamă un interes public. Selectând extremele, se poate spune că dacă un ziarist afirmă exact acelaşi lucru despre un politician şi despre un simplu cetăţean - de exemplu, că fiecare dintre ei are o amantă -, CEDO va considera că în cazul politicianului dezvăluirile sunt justificate şi legitime, iar în cazul cetăţeanului oarecare va spune că presa a comis un abuz.

În pofida principiilor enunţate mai sus, au existat cazuri în care CEDO, cel puţin aparent, s-a contrazis. De exemplu, în cazul De Haes şi Gijsels contra Belgiei, Curtea a avut de analizat o critică extrem de virulentă a celor doi ziarişti la adresa unor magistraţi. Speţa se referea la un notar care, în urma divorţului, a primit, prin sentinţă judecătorească, custodia celor doi copii ai săi. În urma unei documentări minuţioase, ziariştii au arătat că notarul cu pricina fusese în numeroase rânduri anchetat sub acuzaţia de abuz sexual faţă de copiii săi şi au dezvăluit legăturile de prietenie dintre acelaşi notar şi magistraţii care i-au încredinţat copiii. Condamnaţi de instanţele belgiene pentru atacul dur la adresa

magistraţilor care au pronunţat sentinţa privind încredinţarea custodiei, jurnaliştii au fost absolviţi de vină de către CEDO, dată fiind minuţiozitatea documentării lor. Acuzaţiile aduse de ei au fost considerate pe măsura „emoţiei şi indignării produse de *faptele* (s.n.) prezentate în respectivele articole". În schimb, în cauza Barford contra Danemarcei, în care de asemenea doi judecători erau acuzaţi că judecaseră în mod părtinitor un dosar, CEDO a considerat că a fost justificată condamnarea ziaristului de către instanţele naţionale, întrucât acesta i-a atacat pe magistraţi fără a avea probe sau indicii suficiente care să justifice critica.

Un caz extrem de util în ceea ce priveşte libertatea de exprimare este Dalban contra României. Bazându-se pe rapoarte ale poliţiei economice, jurnalistul romaşcan Ionel Dalban a publicat o serie de articole privind situaţia dificilă în care ajunsese o societate cu capital de stat. Jurnalistul a fost dat în judecată de către directorul societăţii, acuzat în articol de management fraudulos, şi de către împuternicitul statului în conducerea firmei, acuzat că, deşi încasase „sute de mii de lei" drept indemnizaţii de conducere, nu a prevenit declinul societăţii. În instanţele româneşti, ziaristul a fost condamnat pentru calomnie în ambele procese. Directorul societăţii a câştigat procesul pentru că a prezentat în

instanță o rezoluție a Procuraturii, emisă ulterior publicării articolelor, prin care era scos de sub urmărire penală și care infirma, așadar, rapoartele poliției pe care se bazase ziaristul. Împuternicitul statului a câștigat procesul întrucât a prezentat state de plată potrivit cărora încasase doar 55.000 de lei drept indemnizații, și nu „sute de mii de lei", așa cum scrisese ziaristul.

Curtea Europeană a considerat însă ambele condamnări drept o încălcare a Convenției, o îngrădire a libertății de exprimare. În procesul intentat de către director, CEDO a considerat că, atâta vreme cât jurnalistul s-a bazat pe rapoarte ale unei instituții oficiale, el avea dreptul să se încreadă în ele și nu era obligat să facă verificări suplimentare, iar rezoluția Procuraturii a fost considerată nerelevantă, din moment ce survenise după ce articolele fuseseră publicate.

În ceea ce privește procesul cu împuternicitul statului, CEDO a considerat, de asemenea, condamnarea ca fiind o încălcare a Convenției, întrucât „nu s-a dovedit că cele afirmate în articolele incriminate erau *total* (s.n.) false și urmăreau doar să alimenteze o campanie de defăimare împotriva părților lezate". Cu alte cuvinte, Curtea a găsit nerelevantă eroarea ziaristului privind ordinul de mărime al sumelor încasate de către împuternicitul statului, considerând legitim demersul jurnalistic de a evidenția

faptul că, deși plătit – indiferent că era vorba de zeci de mii sau sute de mii de lei –, împuternicitul statului nu a vegheat ca firma să nu intre în faliment. Cu același prilej, Curtea a recunoscut dreptul ziariștilor, în chestiuni care țin de interesul public, de a „recurge la o anumită doză de exagerare, chiar de provocare", ca fiind o premisă pentru ca presa „să își joace rolul indispensabil de câine de pază al societății".

Pe baza cazurilor prezentate mai sus, dar și a altora cuprinse în lucrările de profil, se pot desprinde criteriile principale după care Curtea Europeană a Drepturilor Omului judecă delictele de presă: *interesul public* pe care îl ridică subiectul abordat și *buna-credință* cu care acționează ziaristul. Curtea se arată, prin sentințele pe care le-a pronunțat, conștientă de diferența dintre adevărul jurnalistic și adevărul judiciar, de diferența dintre mijloacele de care dispune un ziarist pentru aflarea adevărului și cele de care dispun organele judiciare.

Capitolul V

Mici secrete, trucuri

1. Idei sclipitoare care s-au transformat în investigaţii de succes

Nu de puţine ori, la originea unei investigaţii reuşite stă o sclipire de moment a ziaristului. Iată trei cazuri care ilustrează cât de mult poate însemna un gând inspirat, venit la momentul oportun.

a) *O documentare de două zile duce la schimbarea legislaţiei*

Un ziarist de la *Seattle Times* s-a urcat într-o zi pe un feribot pentru a ajunge într-o altă localitate de pe malul Oceanului Pacific. Vasul era extrem de aglomerat şi, pentru că filmul *Titanic* tocmai era în vogă, ziaristul s-a gândit, la început în glumă, la ceea ce s-ar întâmpla cu oamenii dacă vasul ar începe să se scufunde. După care a început să numere câte locuri erau în bărcile de salvare ataşate vasului. Rezultatul l-a uluit : mai puţin de zece la sută dintre călători şi-ar fi găsit loc în bărci. Avea deja subiectul. I-a mai luat o zi ca să constate că situaţia

era aidoma şi pe alte vase, să studieze ce spun regulamentele de siguranţă a navigaţiei şi să vorbească cu toţi cei implicaţi. Articolul pe care l-a publicat a determinat modificarea legislaţiei şi impunerea unor norme mult mai stricte privind raportul dintre numărul de pasageri şi locurile din bărcile de salvare.

b) *Un banal bon de benzină îl incriminează pe şeful poliţiei*

Un ziarist norvegian se afla într-o seară în maşină, pe marginea şoselei, într-una dintre insulele din fiorduri. La un moment dat, trece cu mare viteză şeful poliţiei districtuale şi ziaristul îl remarcă, fără însă a-i da prea mare atenţie. Se îndreaptă apoi în sens opus şi opreşte la o staţie de benzină. Îi relatează vânzătorului ceea ce a văzut şi acesta îi spune că, într-adevăr, şeful poliţiei şi-a alimentat maşina şi a plecat atât de grăbit încât nici n-a stat să-şi ia bonul de benzină: vroia să prindă ultimul bac spre continent. Ziaristului îi vine atunci ideea: cere benzinarului bonul şi notează ora la care şeful poliţiei şi-a alimentat maşina. Sună la dispeceratul bacului şi află că vasul a plecat la ora stabilită, fără nici o întârziere. Apoi îl întreabă pe şeful poliţiei dacă a prins ultimul bac din acea seară, ceea ce acesta îi şi

confirmă. Restul a fost doar aritmetică: a împărţit distanţa dintre staţia de benzină şi pontonul bacului la timpul scurs între momentul în care poliţistul şi-a alimentat maşina şi ora de plecare a vasului. A rezultat astfel că însuşi şeful poliţiei a circulat cu o medie orară sensibil mai mare decât viteza legală. Sigur, nu e cine ştie ce dezvăluire, dar ingeniozitatea ziaristului merită să fie remarcată.

c) *Telefonul „plimbăreţ"*

Cu puţin timp înaintea alegerilor, un ziarist român dintr-o reşedinţă de judeţ a obţinut lista celor acreditaţi ca observatori ai scrutinului din partea unei organizaţii a drepturilor omului. Ştia că şefa filialei locale a organizaţiei este o simpatizantă a partidului aflat la guvernare şi că lucrează la prefectură, instituţie însărcinată tocmai cu organizarea alegerilor. Numele de pe listă nu-i spuneau nimic, cu excepţia unuia singur, despre care ştia că este al unei persoane care lucrează la o importantă instituţie financiară din oraş, controlată în totalitate de membri ai partidului de guvernământ. Flerul i-a spus că merită să vadă dacă nu cumva şi alţi „observatori" sunt angajaţi la aceeaşi instituţie, ceea ce ar fi pus sub un mare semn de întrebare independenţa lor. Cum să verifice însă

rapid acest lucru? Atunci i-a venit ideea: a format numărul de centrală de la instituţia financiară şi a cerut legătura cu persoana despre care ştia sigur că lucrează acolo. Centralista i-a făcut legătura, însă, când respectivul a răspuns, ziaristul a cerut să vorbească cu cel aflat sub el pe listă. „Nu lucrează în acest birou, dar vă pot face eu legătura" - a venit răspunsul. Aşadar şi al doilea lucra tot acolo. Când telefonul a sunat în biroul acestuia din urmă, ziaristul a „greşit" din nou, cerându-l la aparat pe al treilea de pe listă. Acelaşi răspuns: „Nu lucrează în acest birou, dar vă pot face eu legătura" - şi a mai bifat încă unul. Folosind acelaşi algoritm, ziaristul s-a „plimbat", telefonic, prin toată instituţia şi, în mai puţin de o jumătate de oră, a aflat că toţi aşa-zişii observatori independenţi lucrau în acea instituţie. Materialul publicat ulterior a demonstrat astfel că partidul care organiza alegerile îşi infiltrase oameni şi printre cei însărcinaţi cu supravegherea lor.

Lecturi utile

Christians, Clifford G. *et al.*, *Etica mass-media. Studii de caz*, Polirom, Iaşi, 2001.

Coman, Mihai (coord.), *Manual de jurnalism. Tehnici fundamentale de redactare*, vol. I şi II, Polirom, Iaşi, 2001.

Macdonell, Rod, *Practicing Investigative Journalism: Twelve Modules* (suport de curs).

Macovei, Monica; Mihai, Dan; Toma, Mircea, *Ghid juridic pentru ziarişti*, ed. a II-a, Agenţia de Monitorizare a Presei - Academia Caţavencu, Bucureşti, 2003.

Middleton, Kent R.; Trager, Robert; Chamberlin, Bill F., *Legislaţia comunicării publice*, Polirom, Iaşi, 2002.

Moller, Lars, *Training of Trainers Course in Investigative Journalism* (suport de curs).

Roşca, Luminiţa, *Formarea identităţii profesionale a jurnaliştilor*, Polirom, Iaşi, 2000.

Runcan, Miruna, *Introducere în etica şi legislaţia presei*, All, Bucureşti, 1998.

Tudorică, Adrian, *Curs de legislaţie media* (suport de curs).

Link-uri utile

Centrul Român pentru Jurnalism de Investigaţie, **www.crji.org**
Global Investigative Journalism (GIJ),
www.globalinvestigativejournalism.org
International Center for Journalists (ICFJ), **www.icfj.org**
International Federation of Journalists (IFJ), **www.ifj.org**
International Freedom of Expression Exchange (IFEX), **www.ifex.org**
International Journalism Foundation (IJF), **www.ijf-cij.org**

Collegium. Media

au apărut:

Mihai Coman (coord.) – *Manual de jurnalism. Tehnici fundamentale de redactare* (vol. I şi II)
Melvin L. DeFleur, Sandra Ball-Rokeach – *Teorii ale comunicării de masă*
Patrice Flichy – *O istorie a comunicării moderne. Spaţiu public şi viaţă privată*
Marian Petcu – *Puterea şi cultura – o istorie a cenzurii*
Paul Marinescu (coord.) – *Managementul instituţiilor de presă din România*
Peter Gross – *Colosul cu picioare de lut. Aspecte ale presei româneşti post-comuniste*
John Hartley – *Discursul ştirilor*
Mihai Coman – *Introducere în sistemul mass-media*
Roger Silverstone – *Televiziunea în viaţa cotidiană*
Bernard Miège – *Societatea cucerită de comunicare*
Cristina Coman – *Relaţiile publice şi mass-media*
Luminiţa Roşca – *Formarea identităţii profesionale a jurnaliştilor*
Michael H. Haas, Uwe Frigge, Gert Zimmer – *Radio management. Manualul jurnalistului de radio*
Claude-Jean Bertrand – *O introducere în presa scrisă şi vorbită*
Tim O'Sullivan, John Hartley, Danny Saunders, Martin Montgomery, John Fiske – *Concepte fundamentale din ştiinţele comunicării şi studiile culturale*
Clifford G. Christians, Mark Fackler, Kim B. Rotzoll, Kathy Brittain McKee – *Etica mass-media. Studii de caz*
Doru Pop (coord.) – *Mass-media şi democraţia*
Kent R. Middleton, Robert Trager, Bill F. Chamberlin – *Legislaţia comunicării publice*
Isabelle Pailliart (coord.) – *Spaţiul public şi comunicarea*
Pierre Mœglin (coord.) – *Industriile educaţiei şi noile media*
Mihai Coman – *Mass media în România post-comunistă*
John Fiske – *Introducere în ştiinţele comunicării*
Mădălina Bălăşescu – *Manual de producţie de televiziune*
David Silverman – *Interpretarea datelor calitative. Metode de analiză a comunicării, textului şi interacţiunii*
Peter Gross – *Mass media şi democraţia în ţările Europei de Est*